

Katolički svećenici i liberalizacija školstva u Trojednoj Kraljevini 1874. godine

ANA BIOČIĆ

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Zagreb, Hrvatska

anabiocic.1@gmail.com

U radu se razmatra školski zakon donesen za banovanja Ivana Mažuranića 1874., kojim je u Trojednoj Kraljevini ozakonjena emancipacija države od Crkve na području obrazovanja. Budući da je u Trojednoj Kraljevini tijekom XIX. stoljeća izostao sukob liberala i Katoličke crkve te su donesena samo dva zakona koja sužavaju prava Crkve, intencija je rada rasvijetliti okolnosti donošenja toga zakona i njegov odraz na odnose crkvenih i državnih vlasti.

Ključne riječi: XIX. stoljeće; povijest školstva; Katolička crkva; modernizacija; školski zakon iz 1874.

Uvod

Katolička je crkva dala velik doprinos obrazovanju do pretkraj XVIII. i početka XIX. stoljeća osnivanjem katedralnih i sjemenišnih škola, liceja, pučkih škola te sveučilišta, a potom država preuzima brigu o masovnom obrazovanju i školstvu. Naime, još od srednjega vijeka samostani su bili skriptoriji, ali i mjesta stjecanja naobrazbe, sveučilišta su svoja ishodišta nerijetko imala u samostanskim školama, a siromašniji društveni slojevi imali se su mogućnost obrazovati upravo zahvaljujući Crkvi.¹ Kada govorimo o utjecaju Crkve na obrazovanje, ne može se ne spomenuti isusovce te njihova sveučilišta i gimnazije,² ali i druge crkvene redove: dominikance, franjevce, zaslužne ženske redovničke zajednice.³ U XVIII. stoljeću nastankom i širenjem ideja prosvje-

¹ Više vidi u: HORBEC, MATASOVIĆ, ŠVOGER, *Od protomodernizacije do modernizacije školstva*, 9-15; PRANJIĆ, KUJUNDŽIĆ, BIONDIĆ, *Uloga Katoličke crkve*; HOŠKO, KORADE, „Školstvo i crkveni redovi”, 187-202.

² O doprinosu isusovaca u Hrvatskoj u: KORADE, ALEKSIĆ, MATOŠ, *Isusovci i hrvatska kultura*; KORADE, „Isusovačko prosvjetiteljsko djelovanje u Hrvatskoj”, 73-84.

³ Crkveni su redovi – benediktinci, dominikanci, pavlini, cisterciti, franjevci, isusovci – osnivali svoje samostanske škole po cijeloj današnjoj Hrvatskoj. Detaljnije kronološki o po-

titeljstva, ali i zahvaljujući financijskoj potpori države kroz porezni sustav i konfiskaciju imovine ukinutoga isusovačkog reda, te formiranjem institucionalne mreže školske uprave stvaraju se preduvjeti za modernizaciju, ali i kasniju sekularizaciju školstva preko nove percepcije školovanja kao političkoga i državnoga pitanja, pitanja koje je u domeni vladara.⁴

Možemo reći da je jedna od važnijih odrednica obrazovanja tijekom druge polovine XIX. stoljeća njegova sekularizacija. Obrazovanje je i za društvo i za nacije⁵ bilo od velike važnosti jer se nastavnim programom moglo nametati određene ideje i stavove, utjecati na jačanje osjećaja nacionalne pripadnosti u nastavi povijesti, zemljopisa i svakako pomoću nastavnoga jezika.⁶ Činjenica da je upravo obrazovanje bilo posrednik kojim se moglo utjecati na oblikovanje javnoga mišljenja, stvarati kasniji „pogodan” kadar ili poslušne građane, činila ga je iznimno važnim.⁷ Premda je do tada i visokoškolsko i osnovno obrazovanje bilo u nadležnosti Katoličke crkve, taj se trend uvelike mijenjao. Bilo je nekoliko modela sekularizacije školstva: od nadležnosti crkvenih vlasti nad obrazovanjem preko općega obrazovanja uz obavezni vjeronauk u državnim školama do potpunoga odvajanja crkvenih i državnih škola. Postoje različiti slučajevi, dakako ovisno o položaju Katoličke crkve u pojedinoj zemlji, no možemo reći da sekularizaciju školstva Crkva nije mogla zaustaviti čak ni u onim zemljama gdje je imala već tradicionalno osiguran povlašten položaj, kako je bilo u Trojednoj Kraljevini.

U Njemačkoj je već 1848. godine Svenjemački parlament u Frankfurtu na Majni izglasao zakon o međukonfesionalnim školama, no one nisu zaživjele sve do 1860. godine.⁸ Očekivano, njihovo je osnivanje dovelo do sukoba s Katoličkom crkvom, a sama ideja međukonfesionalnih škola održala se jedino na poljskom govornom području kao instrument germanizacije. Pruski zakoni o obrazovanju iz 1872., pa i kasniji, imali su intenciju anulirati utjecaj Crkve na

---

jedinim redovima i njihovim školama u: PLEVNJAK, *Prilozi za kulturnu povijest*, 39-48. O franjevcima više u: HOŠKO, *Franjevačke visoke škole*; HOŠKO, *Slavonska franjevačka učilišta*.

⁴ Više vidi u: HORBEC, MATASOVIĆ, ŠVOGER, *Od protomodernizacije do modernizacije školstva*, 9-15. Znanost je bila moćno oružje u rukama radikala, liberala i republikanaca kojim su napadali same postavke institucionalizirane religije. Više u: BOHIGAS MAYNEGRE, „Science and Religion in 19th century Europe”, 72-75.

⁵ Prema Gellnerovu modelu nastanka nacije, obrazovanjem se dolazi do participacije u visokoj kulturi. Usp. GELLNER, *Nacije i nacionalizam*, 109. Također o ulozi obrazovanja u formiranju nacije i nacionalizma u: HASELSTEINER, *Ogledi o modernizaciji u Srednjoj Europi*, 296-310.

Više u: ŽUPAN, „Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj”, 276.

⁶ Obrazovanje je pomagalo u stjecanju osjećaja zajedničkoga identiteta, ali i samoga osjećaja zajedništva jer su učenici iz istih udžbenika učili isti nastavni program. Više vidi u: ŽUPAN, „Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva”, 278-279; GELLNER, *Nacije i nacionalizam*, 109.

⁷ Više u: ŽUPAN, „Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj”, 276.

⁸ Više o školstvu u Njemačkoj krajem XIX. stoljeća u: McLEOD, *Secularisation in Western Europe*, 76-79.

obrazovanje.⁹ U Francuskoj je taj utjecaj uvelike ovisio o regiji, a crkvenim je redovima ostavljena briga o obrazovanju djelomično zbog pomanjkanja učene radne snage.¹⁰ No, otpor prema utjecaju svećenika na obrazovanje rastao je sve dok 1879. Pariško općinsko vijeće nije odlučilo isključiti svećenstvo iz osnovnih škola, a 1886. odlučeno je da se svi nastavnici redovnici i redovnice što prije zamijene laicima, a najkasnije u roku od pet godina.¹¹ Francuska je eklatantan primjer sekularizacije obrazovanja jer je krajem XIX. stoljeća ono gotovo potpuno odvojeno od vjerskoga utjecaja.¹² Sekularizacija obrazovanja nezaustavljivo se širila: prije 1870. u Nizozemskoj, kao i u Sjedinjenim Američkim Državama ili Australiji, gdje su se pojavile svjetovne škole bez utjecaja religije, a njihov su primjer u nadolazećem desetljeću slijedile Švicarska i Njemačka.¹³ U Belgiji je država 1879. preuzela nadzor nad javnim školama, a u anglikanskoj Engleskoj zakonom o obrazovanju iz 1870. uveden je dualistički sistem kojim su svjetovne škole utemeljene djelomično kao konkurencija vjerskim školama, a djelomično da bi zadovoljile potrebe za obrazovanjem rastuće populacije koju vjerske škole nisu mogle zbrinuti.¹⁴ U pitanju sekularizacije obrazovanja Trojedna Kraljevina nije zaostajala za europskim zemljama.¹⁵

Kako je u Trojedinj Kraljevini izostao sukob liberala i predstavnika Katoličke crkve, ne čudi što su u „dugom XIX. stoljeću” donesena samo dva zakona kojima se u duhu modernizacije težilo sekularizaciji društva u vidu smanjenja ingerencija Katoličke crkve: zakon o emancipaciji Židova 1873. i školski zakon donesen za banovanja Ivana Mažuranića 1874. godine. Sukoba liberala i Crkve u Trojedinj Kraljevini nije bilo jer su svećenici i dalje bili involvirani u javni život (politički, kulturni, gospodarski) s obzirom na to da je bilo mnogo nepismenih i neobrazovanih ljudi, ali i zato što još nije sasvim formiran građanski sloj, a i proces nacionalne integracije nije bio dovršen. Također je većina svećenika odgojena u duhu jozefinizma podržavala liberalni katolicizam, što je u konačnici dovelo do aktivnoga djelovanja svećenika u politici i javnom životu cijelo XIX. stoljeće.¹⁶

Nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe Ugarska je bila u nadređenom položaju – Nagodba joj je dala instrument kojim je mogla kontrolirati Trojednu Kraljevinu – pa se modernizacija sporo odvijala. U takvim je okolnostima

⁹ Usp. HEILBRONNER, „The Age of Catholic Revival”, 240.

¹⁰ Usp. PRICE, *A Social History of Nineteenth-Century France*, 277-278. Više o državnom preuzimanju nadležnosti nad školama u Francuskoj u: McLEOD, *Secularisation in Western Europe*, 64-68.

¹¹ Više u: PRICE, *A Social History of Nineteenth-Century France*, 279-284.

¹² Usp. RÉMOND, *Religion and Society in Modern Europe*, 148.

¹³ Usp. McMANNERS, *European History 1789-1914*, 316-317.

¹⁴ Više o problematici školstva u Engleskoj krajem XIX. stoljeća u: McLEOD, *Secularisation in Western Europe*, 71-76.

¹⁵ Više u poglavlju „Položaj Katoličke crkve u Europi i Trojedinj kraljevini u drugoj polovici 19. stoljeća” u: BIOČIĆ, *Svećenici u politici* [u tisku].

¹⁶ Više u poglavlju „Odnos Katoličke crkve i države u Trojedinj kraljevini u drugoj polovici 19. stoljeća” u: BIOČIĆ, *Svećenici u politici* [u tisku].

ban Mažuranić napravio veliki iskorak svojim reformama jer su u samo dvije godine (1873. – 1875.) u sabornici odobrena 32 zakonska prijedloga kojima se težilo modernizirati zemlju. Stoga ne čudi da su oba prije spomenuta zakona donesena upravo tada. No 1875., dolaskom novoga ugarskog ministra predsjednika Kálmána Tisze, reforme su zaustavljene.¹⁷

Kako se radi o samo dva zakona donesena u drugoj polovini XIX. stoljeća koja su umanjila ingerencije Crkve, intencija je rada detaljnije se pozabaviti školskim zakonom. On je važan jer je njime Crkvi u Trojednoj Kraljevini oduzeta nadležnost nad obrazovanjem, ali joj je ostavljena ingerencija nad vjeronaukom, a svakako ga valja razmatrati u okviru modernizacijskih reformi koje je provodio ban Mažuranić. U radu ćemo razmotriti stavove i saborsko djelovanje katoličkih svećenika prilikom donošenja Mažuranićeva školskoga zakona te nastojati istražiti kako se taj zakon odrazio na odnos predstavnika crkvene i političke/državne vlasti. Pritom ćemo uzeti u obzir reakcije klera na zakon te pokušati odgovoriti na pitanje je li nakon donošenja zakona bilo konkretnih reperkusija na odnose Crkve i državnih vlasti.

Zakonsko normiranje obrazovnog sustava u Trojednoj Kraljevini

Od izrazito crkvenoga obrazovanja kakvo nalazimo u srednjem i ranom novom vijeku, polako se mijenjala percepcija o tome tko se treba brinuti o obrazovanju, razmjerno sa shvaćanjem važnosti obrazovanja i mogućnostima koje ono pruža. U XVIII. stoljeću zahvaljujući idejama prosvjetiteljstva i djelovanju prosvijećenih vladara Marije Terezije i Josipa II. mijenja se shvaćanje uloge obrazovanja, koje se od tada smatralo državnim pitanjem. U tom je kontekstu kao temeljni zakon o stvaranju državnoga školstva važan *Opći školski red za njemačke normalne, glavne i trivijalne škole*,¹⁸ na čijem tragu nastaje zakon iz 1777. godine: *Sustav obrazovanja i cjelokupnog školstva za Ugarsko Kraljevstvo i njemu pridružene zemlje*.¹⁹ Potonji je dopunjen reformama koje je predložilo Povjerenstvo za reviziju školstva u zbirci *Politički ustroj*

¹⁷ Nagodba je Ugarskoj dala kontrolu jer je komunikacija s Bečom išla preko Pešte, preko hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga ministra u ugarskoj vladi, mađarska je vlada imala utjecaj na izbor bana (uz supotpis i na prijedlog ugarskoga ministra predsjednika) i mogla je koristiti predsankciju kojom je kralj morao odobriti zakonski prijedlog da dođe na dnevni red u Sabor Trojedne Kraljevine. Više u: GROSS, SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 402-412; IVELJIĆ, „Kontrolirana modernizacija”, 318.

¹⁸ *Die Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen* donesen je 6. prosinca 1774., a od hrvatskih zemalja vrijedio je samo za Vojnu krajinu.

¹⁹ *Ratio educationis totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem annexas* odredio je ne samo ustroj škola i način financiranja nego i program, sadržaj i raspored nastave, pravila ponašanja učenika, a uprava je povjerena kralju (za Trojednu Kraljevinu preko Hrvatskoga kraljevskog vijeća). Više vidi u: MODRIĆ-BLIVAJŠ, „Utjecaj školskog zakonodavstva na razvoj školstva”, 212-214; HORBEC, MATASOVIĆ, ŠVOGER, *Od protomodernizacije do modernizacije školstva*, 18-24.

za *njemačke škole*²⁰ tiskanoj 1806. u Beču. Promjene su nastupile tek 1845. objavom *Sustava početnih škola*,²¹ a u Trojedinj Kraljevini *de facto* stupaju na snagu tek povratkom ustavnosti 1861. godine.²² Iznimno važan dokument, koji je uvelike reformirao školski sustav u Habsburškoj Monarhiji, jest *Nacrt temeljnih načela javne nastave u Austriji*.²³ Njime nije propisana samo cjelokupna reforma školstva nego i svima dostupno osnovno školstvo te isključivo državna uprava nad školama. U Trojedinj Kraljevini na tragu *Nacrta* nastala je 1849. djelovanjem Prosvjetnoga odsjeka Banskoga vijeća *Osnova temeljnih pravilnih javnoga obučavanja za Hrvatsku i Slavoniu*, koja je u pogledu uprave zagovarala laicizaciju školstva.²⁴ S navedenim se nakanama stalo uslijed uvođenja neoapsolutizma, kada je *školstvu dan konfesionalni karakter*.²⁵ Prosinački ustav 1867. u austrijskom dijelu Monarhije udario je temelj daljnjim liberalnim zakonima.²⁶ Zahvaljujući ugarskom ministru kulture Józsefu Eötvösu donesen je 1868. prvi moderni zakon o pučkom školstvu kojim država preuzima nadzor i upravu nad školama, a u svibnju 1869. proglašen je i za austrijski dio Monarhije Državni zakon o narodnim školama.²⁷

Težnju i crkvenih krugova i državnih vlasti za nadležnošću nad obrazovanjem nalazimo i u Trojedinj Kraljevini.²⁸ Povratkom ustavnosti, odnosno u 60-im godinama XIX. stoljeća, u njoj je bilo nekoliko pokušaja zakonskoga normiranja školstva, no sve do 1874. neuspješnih.²⁹ Tako su već 1861. učiteljska vijeća zagrebačke preparandije i zagrebačkih glavnih škola Hrvatskom saboru predala *Školski sustav za narodne početne učione i učiteljišta u trojedinj kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji*.³⁰ Nakon saborske rasprave *Školski sustav* je prihvaćen, ali s određenim izmjenama koje zastupaju stav crkvenih predstavnika.³¹ Vladar nije sankcionirao taj zakonski prijedlog, stoga su učitelji u listopadu 1865., padom Antona von Schmerlinga, a nakon održanoga sastanka i formiranja prvoga hrvatskoga učiteljskog društva *Učiteljska zadru-*

²⁰ *Politische Verfassung der deutschen Schulen.*

²¹ *Systema scholarum elementarium in Hungaria.*

²² O *Sustavu početnih škola* više vidi u: FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije*, 98; HORBEC, MATASOVIĆ, ŠVOGER, *Od protomodernizacije do modernizacije školstva*, 28-31.

²³ *Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens in Österreich.* Više u: HORBEC, ŠVOGER, „Početak modernog srednjeg školstva”, 7-13, 31-32.

²⁴ Više u: ŠVOGER, „O temeljima modernoga školstva”, 314-324.

²⁵ Ipak, car je 1854. prihvatio ideje ministra prosvjete Lea Thuna i djelomičnu reformu školstva. Više u: *Isto*, 325-327.

²⁶ Usp. GROSS, SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 509-510.

²⁷ Usp. ŽUPAN, „Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva”, 280.

²⁸ Više o organizaciji školstva u Hrvatskoj u drugoj polovini XIX. stoljeća u: FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije*, 126-128; HORBEC, MATASOVIĆ, ŠVOGER, *Od protomodernizacije do modernizacije školstva*.

²⁹ Usp. GAČINA ŠKALAMERA, „Zakon o pučkim školama i preparandijama”, 101.

³⁰ Usp. FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije*, 119.

³¹ Cijeli zakonski članak XCIV o Školskom sustavu u: KUŠLAN, ŠUHAJ, *Spisi saborski*, 113-117.

ga,³² izradili predstavku pod nazivom *Ustav pučke škole u Trojednoj kraljevini* s novom osnovom školskoga sistema za pučke škole zasnovanog na liberalnim načelima.³³ Političke prilike 1865. (rat, raspust Sabora) pogodovala su Crkvi u smislu da zakon nije prihvaćen.³⁴

Na zasjedanju Sabora 1868./71. ponovno se prišlo rješavanju školskoga pitanja u smislu izrade nove zakonske osnove za pučke škole.³⁵ Na sjednici održanoj 1869. raspravljalo se o *Ustavu* napisanom još 1865. godine.³⁶ No već na sljedećoj sjednici svećenik Stjepan Vuković predložio je svoju zakonsku osnovu, koju je potpisalo 12 saborskih članova, među kojima su bila tri svećenika, u kojoj školstvo ostaje u rukama Crkve.³⁷ Istovremeno je Zemaljska vlada 1870. iznijela svoj prijedlog o ustrojstvu narodnih škola, odnosno Školski odsjek Zemaljske vlade izradio je *Zakonsku osnovu o ustrojstvu narodnih škola* na tragu liberalnih težnji.³⁸ No ni taj prijedlog, kao ni oni prije njega, nije prihvaćen u sabornici. Razlozi njihova neprihvatanja bili su raznoliki: što odlukom zastupnika Trojedne Kraljevine, odnosno saborskih odbora za školstvo, što zbog saborske procedure (prekid rada Sabora), što uskratim potvrde kralja.³⁹

Uoči donošenja školskoga zakona iz 1874. godine

Nakon neuspjelih pokušaja zakonskoga normiranja školstva, a s obzirom na činjenicu da je po sklapanju Nagodbe s Ugarskom Trojedna Kraljevina dobila autonomiju u školskim poslovima, trebalo je napokon riješiti to pitanje. Sukobi koji su bili na vidiku ponukali su u ožujku 1869. zagrebačkoga nadbi-

³² Učiteljska zadruga osnovana je s intencijom da se brine o siročadi svih učitelja. Usp. dokument o osnutku društva u: *Narodne novine* (Zagreb), 18. 10. 1865.

³³ Usp. FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije*, 121.

³⁴ Više u: CECIĆ, „Rimokatolička crkva u hrvatskom društvu”, 925.

³⁵ Osnovu su predložili svećenici: V. Soić, A. Jandrić i S. Vuković. Više vidi u poglavlju „Pučke (osnovne) škole” u: BIOČIĆ, *Svećenici u politici* [u tisku].

³⁶ Više o 31. sjednici Sabora održanoj 11. ožujka 1869. vidi u: *Dnevnik Sabora ... 1868. – 1871.*, 305-314.

³⁷ Radi se o A. Jandriću, H. Ankeru i M. Brozu. Osnova zakona za pučke učionice u: *Sabor-ski spisi*, 67-75.

³⁸ U prilog tomu ide činjenica da je postavljanje nastavnoga osoblja povjereno Zemaljskoj vladi, koja je provodila natječaje, a imala je pravo i u vjerskim školama uskratiti potvrdu imenovanoga učitelja (čl. 113). Dakle, učitelji su smatrani državnim činovnicima (čl. 107). Dopuštene su i privatne vjerske škole Židovima i protestantima u mjestima gdje čine većinu stanovništva (čl. 6). Usp. CUVAJ, *Grada za povijest školstva*, sv. 6, 333-349.

³⁹ Bilo je još prijedloga vezanih uz školstvo. Primjerice, čazmanski kanonik Emerik Vojšček izradio je 1837. prijedlog o uređenju pučkih škola u kojem predlaže da kanonik bude i učitelj, potom je iste godine zagrebački kanonik Josip Schrott podnio banu prijedlog o uređenju pučke prosvjete, a 1839. državni odbor pod predsjedanjem biskupa Mirka Ožegovića izradio je operat o seoskim školama. Zagrebački (nad)biskup Juraj Haulik također je 1839. podnio dva prijedloga o izgradnji narodnih škola. Usp. PLEVNJAK, *Prilozi za kulturnu povijest*, 62-67; FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije*, 96-97.

skupa Jurja Haulika na objavljivanje pastirske poslanice *O gojitbi i obuci*. U njoj se zalagao za održivost vjere u odgojnom procesu, ne negirajući pritom pravo države na poučavanje i odgoj, ali to pravo nije smatrao apsolutnim.⁴⁰

Budući da školstvo još nije bilo zakonski normirano, ubrzo nakon saziva Sabora u lipnju 1872. počele su tiskovine pisati o tom pitanju. U *Katoličkom listu* objavili su seriju članaka pod nazivom „Država i škola” u kojima je Josip Rieger elaborirao pravo Crkve da aktivno sudjeluje u obrazovanju.⁴¹

Od ožujka 1874. i *Obzor* je objavljivao članke o potrebi stvaranja školskoga zakona. Podržavali su normiranje školstva, ali istovremeno isticali da svećenicima ne treba oduzeti sav utjecaj, nego treba težiti dogovoru.⁴² Očito *Obzor* zagovara kompromis između poticanja reformi i izbjegavanja sukoba na relaciji Crkva – država.⁴³

Sasvim je drugačiji bio stav *Školskoga prijatelja*, koji je u svojem prvom broju iz 1870. pretiskao članak iz *Narodnih novina* od 17. studenog 1869. „Pučko učiteljstvo valjalo bi učiniti zemaljskim činovništvom”, s čijim je stavovima uredništvo izrazilo potpuno slaganje.⁴⁴ Naime, u *Narodnim novinama* u studenom 1869. izašao je članak u kojem se zagovara da se pučko učiteljstvo stavi pod nadležnost države te da im se povise plaće.⁴⁵ Premda se ovdje radi o pitanju kome povjeriti upravu i financiranje škole – općini ili državi – i ne spominje se Crkva, to nedvojbeno znači odvajanje škole i Crkve.

Potom je početkom srpnja 1872. u *Narodnim novinama* izašao članak u kojem se autor zalaže da se u pučke škole uvedu stručni predmeti koji će koristiti seljaku, primjerice ratarstvo, a ne da uče vjeronauk, koji je djeci apstraktan i ne mogu ga primijeniti.⁴⁶ U istim novinama napisan je članak o prosvjeti i moralu, a indikativno je da se autor zalaže za povećanje morala, koji je u opadanju, ali nigdje ne spominje Crkvu, štoviše odgovornima za poboljšanje morala drži obitelj, školu i državu.⁴⁷ Nadalje piše o problemu nepostojanja školskoga zakona, apostrofirajući činjenicu da se odugovlači s njegovim donošenjem. Kao dobre primjere spominje Francusku, Njemačku i Englesku (znakovito, zemlje u kojima se školstvo željelo sekularizirati).⁴⁸

U listu *Narod* nalazimo seriju članaka u kojima se otvoreno piše protiv uprave svećenika u školama. Autor jednoga članka naziva takav sustav upravljanja ropstvom, a upravu župnika nazadovanjem, te prilično subjektivno

⁴⁰ Usp. *Zagrebački katolički list* (Zagreb), 12. 3. 1869., 85-87.

⁴¹ Autor je želio dokazati da država nema pravo organizirati „bezvjerske” škole i zakonom prisiljavati roditelje da djecu šalju u njih te da je obrazovanje neotuđivo pravo Crkve. Usp. *Zagrebački katolički list*, 29. 2. 1872., 7. 3. 1872., 14. 3. 1872.

⁴² Usp. *Obzor* (Zagreb), 6. 3. 1874.

⁴³ Vidljivo i iz članaka objavljenih u *Obzoru* 24. 4. 1874. i 27. 4. 1874.

⁴⁴ Usp. *Školski prijatelj* (Zagreb), 10. 1. 1870.

⁴⁵ Usp. *Narodne novine*, 17. 11. 1869.

⁴⁶ Usp. *Narodne novine*, 4. 7. 1872.

⁴⁷ Usp. *Narodne novine*, 18. 7. 1872.

⁴⁸ Usp. *Narodne novine*, 10. 12. 1872.

iznosi primjere loše uprave župnika.⁴⁹ Autor je krivio župnike i za ispisivanje djece iz škole nakon što napune 12 godina da bi mogla fizički raditi.⁵⁰ Na istom su tragu napisali u *Napretku*. Ondje Stjepan Basariček objavljuje seriju članaka u kojima nadzor svećenika i teologa nad školama naziva nestručnim.⁵¹ Slične misli iznosi Ante Irgolić u svojim člancima.⁵² Sredinom 1874. u *Napretku* izlazi članak o manama školstva, a kao glavna je navedena uprava Duhovnoga stola.⁵³

O rješavanju školskoga pitanja raspravljalo se i na Prvoj općoj učiteljskoj skupštini, održanoj 24. i 25. kolovoza 1871. u Zagrebu.⁵⁴ Na skupštini su donesene rezolucije u kojima, među ostalim, nalazimo da je pučka škola državna i da općine podižu i uzdržavaju škole te njima upravljaju po državnim zakonima.⁵⁵ Očito nenavođenje crkvene uprave i isticanje uloge države i općine implicira odvajanje države i Crkve u obrazovanju. U tisku su se javile reakcije na te rezolucije. U *Obzoru* nisu pozitivno gledali na njih: autor članka o toj temi istaknuo je da su rezolucije zagovarali mladi i neiskusni učitelji pod „tuđim” utjecajem.⁵⁶ Istovremeno su u *Narodnim novinama* podržali rezolucije.⁵⁷ U *Napretku* također podržavaju rezolucije i sekularizaciju školstva u članku „Glas ladanjskog učitelja”.⁵⁸ U *Katoličkom listu* objavili su pak 1871. detaljan izvještaj sa skupštine u nekoliko članaka sa, očekivano, vrlo negativnim stavom.⁵⁹ U istom su listu objavili prosvjed svećenika ivanečkoga kotara na održanu učiteljsku skupštinu.⁶⁰

⁴⁹ Primjerice, jednom je autor negdje čuo župnika „narodnjaka” da je rekao da je dovoljno da učenik zna moliti, da zna sadržaj katekizma i ponešto čitati. Usp. *Narod* (Zagreb), 17. 6. 1873.

⁵⁰ Usp. *Narod*, 18. 6. 1873.

⁵¹ Usp. *Napredak* (Zagreb), 15. 10. 1871., 1. 11. 1871., 15. 11. 1871.

⁵² Usp. *Napredak*, 15. 12. 1871., 1. 1. 1872., 15. 1. 1872., 1. 2. 1872.

⁵³ Usp. *Napredak*, 1. 4. 1874., 10. 4. 1874.

⁵⁴ Detaljan izvještaj o tijeku skupštine u: *Napredak*, 1. 9. 1871., 15. 9. 1871., 1. 10. 1871., 15. 10. 1871.

⁵⁵ Usp. CUVAJ, *Grada za povijest školstva*, sv. 6, 357-359.

⁵⁶ Usp. *Obzor*, 15. 12. 1871.

⁵⁷ Tamo je objavljen članak pun odobravanja učiteljskoga zbora glavne dječjačke i glavne djevojačke učione u Sisku. Podržali su rezolucije uz jedan ispravak: da se učitelju plaća isplaćuje iz županijske, a ne općinske blagajne. *Narodne novine*, 29. 11. 1871. No, nekoliko dana poslije iste novine objavile su članak koji donosi glavni prigovor seoskih učitelja: male i neredovite plaće, za koje su često morali moliti općine da im se isplate, a učitelji u gradovima rijetko imaju takve probleme. U članku se tvrdi da većina ladanjskih učitelja želi pod državnu nadležnost te da se ne slažu s rezolucijama iz kolovoza koje podupiru da školstvo ostane pod općinama. Autor smatra da su učitelji iz gradova rezoluciju podržali iz političkih razloga – željeli su zadržati neovisnost. Usp. *Narodne novine*, 31. 3. 1870.

⁵⁸ Usp. *Napredak*, 1. 10. 1871.

⁵⁹ Usp. *Zagrebački katolički list*, 31. 8. 1871., 7. 9. 1871., 14. 9. 1871., 21. 9. 1871.

⁶⁰ U prosvjedu je istaknuta uloga svećenika u osnivanju i održavanju škola od srednjega vijeka, a tadašnje loše stanje školstva pripisali su lošem školskom sustavu i manjkavu obrazovanju učitelja. Usp. *Zagrebački katolički list*, 28. 9. 1871.

Donošenju školskoga zakona prethodila je i rasprava 7. ožujka 1873. u zagrebačkoj županijskoj skupštini, koja je dala naslutiti promjene. Premda su tema diskusije bile učiteljske plaće, kotarski sudac Stjepan Josipović ustvrdio je da prije nego što se općinama uputi zahtjev da povećaju plaće školu treba odvojiti od Crkve jer je „žalostno” da pučkom školom upravlja Duhovni stol. Taj je govor odobren s galerije, što svjedoči o potpori javnosti ideji o sekularizaciji školstva.⁶¹

I u sabornici se rješavalo školsko pitanje. U tom je kontekstu izabran odbor za nastavu.⁶² Odbor je, prema Cuvaju, konstituiran 20. srpnja 1872., za predsjednika je izabran kanonik Josip Šušković, a za izvjestitelja Ljudevit Modec.⁶³

Učiteljska su se društva također pridružila općim strujanjima oko reforme školstva. Sredinom rujna 1873. u sabornicu je stigla molba o preustroju pučkih škola društva hrvatskih i slavonskih učitelja *Narodna škola* u Zagrebu.⁶⁴ Molbu su u travnju 1873. sastavili učitelji u Karlovcu, a temeljna su im preokupacija bile nedostatne plaće.⁶⁵ Tu je molbu podržao Upravni odbor Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora.⁶⁶ U lipnju iste godine poslana je Saboru još jedna molba/peticija hrvatskoga i slavonskoga učiteljstva iz Zagreba, u kojoj traže reformu školskoga sustava u pitanju organizacije, koju su smatrali zastarjelom i „trajlavom [...] štetnom”. Tražili su da se u sabornici razmotri pitanje preustroja škola, koje je važno za cijeli narod.⁶⁷ Na tragu navedenog možemo zaključiti da su učitelji ulagali znatan napor da se u sabornici počne rješavati školsko pitanje.

Upravo njihov agilni rad, uz promjenu položaja Crkve u društvu koja se događala u cijeloj Europi, kao i emancipacija obrazovanja od Crkve, potom rad bana sklonog modernizacijskim reformama te potpora tiska i šire javnosti napokon su doveli do konkretnoga djelovanja i zakonskoga normiranja školstva u liberalnom duhu, odnosno u duhu modernizacije. Takozvani Mažuranićev školski zakon nastao je djelomično pod utjecajem sličnih zakona u Austriji (1869.) i Ugarskoj (1868.), ali uz originalne dijelove: primjerice, nije diskriminirao učiteljice u pitanju plaće. Prije saborske rasprave o zakonu javnosti je na posebnoj konferenciji održanoj u travnju 1874. predstavljen prijedlog zakona.

⁶¹ Usp. *Napredak*, 20. 2. 1873.

⁶² Odbor su činili kanonik Josip Šušković, svećenik Josip Lehpamer, kanonik Franjo Rački, svećenik Ivan Jagić i stručnjaci Skender Fabković, Ivan Filipović, Franjo Klaić, Ljudevit Modec, Adolf Veber i Živko Vukasović. Usp. CUVAJ, *Građa za povijest školstva*, sv. 6, 350.

⁶³ U *Dnevniku Sabora* o tome nema spomena, za razliku od Cuvajeve knjige. Usp. CUVAJ, *Građa za povijest školstva*, sv. 6, 350.

⁶⁴ Usp. Prilog jedan 32. saborskoj sjednici održanoj 16. rujna 1873. u: *Saborski dnevnik*, sv. I, 543.

⁶⁵ Na šestoj saborskoj sjednici, održanoj 13. rujna 1873., na red je došla molba društva Narodna škola da Sabor što prije počne raditi na preustroju pučkih škola. Molba je prosljeđena peticionalnomu odboru. Usp. *Narodne novine*, 29. 8. 1873.

⁶⁶ Usp. *Napredak*, 10. 4. 1873.

⁶⁷ Također traže povećanje učiteljske plaće. Usp. *Napredak*, 20. 6. 1873.

Uz predstavnike Vlade (ban Mažuranić i autori prijedloga zakona, predstavnici Odjela za bogoštovlje i nastavu Pavao Muhić i Janko Jurković), sudionici konferencije bili su i prosvjetni djelatnici: dva školska nadzornika iz Vojne krajine (za srednje škole Živko Vukasović, za pučke škole Andrija Knežević), ravnatelj zagrebačke gimnazije Franjo Petračić i ravnatelj zagrebačkih pučkih škola Franjo Klaić, profesor realke Ivan Stožir, dijecezanski školski nadzornik Adolf Veber i učitelj Ivan Filipović. Konferencija je izradila osnovu, koja je 5. kolovoza 1874. dobila kraljevu predsankciju.⁶⁸

Pozitivno mišljenje o toj osnovi izrazio je spomenicom odaslanom Saboru odbor dvaju učiteljskih društava, Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i Narodne škole, a podržala ju je i Druga učiteljska skupština.⁶⁹ Nadalje, učitelji su se na svojoj skupštini banskoga okružja u Petrinji, održanoj 25. i 26. rujna 1873., izravno dotaknuli novoga prijedloga školskoga zakona i svećenika.⁷⁰ Na prvoj sjednici raspravljalo se o tome zašto novi školski zakon nije prihvaćen u širem pučanstvu, a kao jedan od razloga iznosi se neprijateljski stav svećenstva. Na tragu toga predložene su, među ostalim, rezolucije da se svećenstvu zabrani širiti negativan stav o novom zakonu te da se nastava vjeronauka preda učiteljima. Tako odrješit stav izazvao je reakcije u generalnoj debati, no rezolucije su prihvaćene.⁷¹

Na Drugoj općoj učiteljskoj skupštini u Petrinji, koja je održana od 25. do 27. kolovoza 1874., učitelji su podržali predloženu zakonsku osnovu.⁷² Na dobar odaziv upućuje podatak da je sudjelovalo oko 400 učitelja i učiteljica,⁷³ a doneseno je 13 rezolucija.⁷⁴ U njima su učitelji tražili nadzor države i stručnjaka nad školama (druga rezolucija), potom da škole budu dostupne svim konfesijama, koje će se ujedno brinuti za vjersku obuku (treća rezolucija).⁷⁵ Sa skupštine je odaslan brzojav banu Mažuraniću u kojem pozdravljaju od kralja potvrđenu i Saboru predanu zakonsku osnovu o pučkom školstvu.⁷⁶

⁶⁸ Usp. CUVAJ, *Grada za povijest školstva*, sv. 6, 363.

⁶⁹ U spomenici se referiraju na zakonsku osnovu koja je dobila kraljevu predsankciju i daju neke primjedbe o tome što bi trebalo bolje promisliti i izmijeniti. Traže da se jasnije definira koji su to javni činovnici učitelji – općinski, državni ili zemaljski; predlažu da piše zemaljski. Osim promjena formulacija traže veće plaće te preinake oko mirovina. Sabor je spomenicu prosljedio zakonodavnom odboru na četvrtoj sjednici, održanoj 28. kolovoza 1874. godine. Usp. *Narodne novine*, 5. 9. 1874.

⁷⁰ Usp. opise sjednica u: *Napredak*, 1. 3. 1874., 10. 3. 1874., 20. 3. 1874.

⁷¹ Usp. *Napredak*, 1. 3. 1874.

⁷² Raspravljalo se o ustrojstvu škola, obrazovanju učitelja, građanskim školama i školskoj stezi. Detaljan opis skupštine u: *Napredak*, 1. 9. 1874., 10. 9. 1874., 20. 9. 1874., 1. 10. 1874., 10. 10. 1874., 20. 10. 1874., 1. 11. 1874., 10. 11. 1874.

⁷³ Usp. *Narodne novine*, 28. 8. 1874.

⁷⁴ Sve rezolucije u: *Narodne novine*, 29. 8. 1874., 5. 9. 1874., 7. 9. 1874.

⁷⁵ Svećenik i ravnatelj sjemeništa u Zadru Stjepan Buzolić i rumski učitelj Justuš prihvatili su nadzor države, ali su tražili da se uz državne škole mogu osnivati i privatne. Usp. *Narodne novine*, 5. 9. 1874.

⁷⁶ Usp. *Narodne novine*, 25. 8. 1874. I nekoliko pučkih učitelja iz Požeške županije poslalo je u Sabor svoje mišljenje o osnovi školskoga zakona. Predložili su određene preinake, ali nisu tražili da ostane nadležnost Crkve u obrazovanju. Usp. *Narodne novine*, 4. 9. 1874.

U periodici su mišljenja bila, možemo reći očekivano, podijeljena jer su zakonsku osnovu podržale službene *Narodne novine* i školski list *Napredak*, a protiv su bili *Katolički list* i *Obzor*, koji je još uvijek bio pod utjecajem biskupa Strossmayera. U *Narodnim novinama* podržali su osnovu uz neke sitnije prijedloge preinaka.⁷⁷ U *Napretku* su također pozdravili donošenje osnove i prikazali glavne točke.⁷⁸ U *Katoličkom listu* isticali su pak dotadašnji doprinos klera školstvu. Primjerice, u članku „Svećenstvo i škole u Hrvatskoj” istaknuta je briga i doprinos klera školstvu u Hrvatskoj od prvih samostanskih škola do prvih pučkih škola otvorenih u manjim mjestima u XIX. stoljeću, većinom zaslugom župnika.⁷⁹ U *Obzoru* su osudili bezvjerske škole,⁸⁰ a članke su s odobravanjem prihvatili u *Katoličkom listu* pišući o najvećem neprijatelju svećenstva u školama – indiferentizmu – te su pozvali svećenstvo na slogu.⁸¹

Katolički svećenici u saborskoj raspravi o novom školskom zakonu

Napokon je na osnovi kraljeve predsankcije od 5. kolovoza 1874. ban Mažuranić poslao 10. kolovoza zakonsku osnovu na pretres u Sabor, gdje je nakon razmatranja u nastavnom odboru predana zakonodavnom odboru.⁸² Rasprava u zakonodavnom odboru trajala je od 23. do 26. kolovoza, a nakon manjih preinaka osnova je 27. kolovoza predana u sabornicu na raspravu. Što se tiče odnosa s Crkvom, koji je tema ovoga rada, nema većih zahvata odbora u prvotnu zakonsku osnovu, smisao je ostao isti. Sama saborska rasprava počela je četiri dana poslije.⁸³

Saborska je rasprava jasno pokazala da postoje dvije strane, ona za emancipaciju školstva od Crkve i ona koja je priželjkivala *status quo*, a koju su činili svećenici. Premda je bilo jasno da su prisutnost i jedinstvo svećenstva u sabornici iznimno važni, biskup Strossmayer nije sudjelovao u saborskoj raspravi. Kanonik Franjo Rački pisao mu je u tom smislu da nadbiskup Josip Mihalović i svećenstvo žele da dođe i svojim ugledom utječe na ishod rasprave.⁸⁴ Strossmayer je priznao da ne sudjeluje u saborskoj debati jer ne odobrava tadašnje stanje, za koje nije krivio samo Mađare nego i hrvatske političare.⁸⁵ Poznato

⁷⁷ Usp. *Narodne novine*, 26. 8. 1874.

⁷⁸ Usp. *Napredak*, 20. 8. 1874.

⁷⁹ Usp. *Zagrebački katolički list*, 18. 6. 1874.

⁸⁰ Usp. *Obzor*, 28. 4. 1874.

⁸¹ Usp. *Zagrebački katolički list*, 30. 4. 1874.

⁸² Predsjednik odbora bio je Ivan Vončina, a izvjestitelj Mihovil Posilović.

⁸³ Sve preinake po točkama vidljive su u Izvješću zakonodavnog odbora o raspravi osnove zakona ob ustrojstvu pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji (kao Prilog dva 65. saborskoj sjednici održanoj 31. kolovoza 1874.) u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1172-1175.

⁸⁴ Pismo Račkog biskupu Strossmayeru od 28. kolovoza 1874. u: ŠIŠIĆ, *Korespondencija Rački – Strossmayer*, 318.

⁸⁵ Pismo Račkog biskupu Strossmayeru od 5. rujna 1874. u: ŠIŠIĆ, *Korespondencija Rački – Strossmayer*, 319.

je da je Strossmayer bio nezadovoljan revizijom Nagodbe iz 1873., nakon koje se povukao iz javnoga političkog života, no njegov je utjecaj i dalje prisutan.

Očito je već iz početka rasprave da su pobornici osnove nastojali djelovati pomirujuće prema Crkvi. Tako izvjestitelj Mihovil Posilović, nakon što je iznio osnovne značajke zakonske osnove,⁸⁶ nije propustio istaknuti zasluge svećenstva u obrazovanju, ali i činjenicu da im to nije primarni poziv, pa je bolje prepustiti obrazovanje stručnjacima koji će mu se sasvim posvetiti.⁸⁷ Predstavnik Vlade Janko Jurković uvjeravao je nazočne da se ne teži sukobu s Crkvom, nego samo određivanju granica između Crkve i države u „duhu vremena”. Nastojao je umiriti protivnike preciziranjem svega onoga što u zakonu omogućuje utjecaj Crkve i svećenika, ali i isticanjem prisutnosti vjere u nastavi. Na samom kraju iznio je da nije intencija potpuno anulirati utjecaj Crkve. Mihovil Posilović, Jurković i Ivan Kukuljević istaknuli su isti argument, da će se svećenici i dalje birati na važna mjesta, ali na temelju osobne sposobnosti, a ne na temelju pripadnosti svećeničkom staležu.⁸⁸ Iz tih je govora vidljivo da se nije htjelo u ime Vlade zamjeriti Crkvi, koja je imala velik utjecaj u društvu. Za osnovu je, nešto odrješitije, govorio Kukuljević, proglašivši zahtjeve svećenika da obrazovanje ostane u nadležnosti Crkve nazadnjačkim, a zakonsku osnovu progresivnom.⁸⁹ Napoleon Špun-Stričić nastojao je dokazati da ideja da se država brine o obrazovanju nije ništa novo, nalazi ju kod Grka i Rimljana.⁹⁰

Svakako je zanimljivo da su i neki svećenici podržali osnovu. Svećenik Ivan Jagić govorio je za osnovu premda je izjavio da nije sasvim zadovoljan svim točkama. Glavni mu je argument bio da će škole biti većinom katoličke jer su i općine katoličke, a učitelj je morao biti one vjere koje je većina učenika. Pomirljivo je nastojao istaknuti točke zakona koje omogućavaju utjecaj i prisutnost vjere i Crkve u obrazovanju te izrazio vlastiti stav da država treba širiti općekorisna znanja, a Crkva treba paziti da u tim znanjima nije nešto kontradiktorno vjerskom učenju.⁹¹ Mavro Broz, premda svećenik, također je načelno podržao zakonsku osnovu o školstvu, uz napomenu da će se u specijalnoj

---

⁸⁶ Cijelu osnovu (kao Prilog tri 65. saborskoj sjednici održanoj 31. kolovoza 1874.) vidi u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1175-1188.

⁸⁷ Osnovne značajke u pitanju utjecaja Crkve koje je istaknuo Posilović jesu da škole dolaze pod upravu države, da nisu konfesionalne, ali ni bezvjerske. Govor M. Posilovića na 65. saborskoj sjednici održanoj 31. kolovoza 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1162-1164.

⁸⁸ Govor J. Jurkovića na 65. saborskoj sjednici održanoj 31. kolovoza 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1164-1167.

⁸⁹ Govor I. Kukuljevića na 66. saborskoj sjednici održanoj 1. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1194-1196.

⁹⁰ Diskreditirao je Lehpamera, koji je sam priznao da govori sa stajališta katoličkoga svećenika, ali, kako naglašava Špun-Stričić, u državi ima i drugih vjeroispovijesti. Također se osvrnuo na usporedbu koju je Lehpamer koristio u cijelom govoru (država je otac, a Crkva majka) te je podrugljivo ustvrdio da u Evanđelju piše da je muž gospodar ženi. Govor N. Špuna-Stričića na 67. saborskoj sjednici održanoj 2. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1207-1211.

⁹¹ Govor I. Jagića na 67. saborskoj sjednici održanoj 2. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1211-1214.

debati založiti za određene preinake.⁹² Ako uzmemo u obzir njegovu progresivnu djelatnost na prethodnom zasjedanju Sabora, takav stav ne čudi.⁹³

Protiv osnove govorili su isključivo svećenici. Najprije je Stjepan Vučetić nabrojio sve što je Crkva učinila za školstvo u Trojednoj Kraljevini.⁹⁴ Kao ključne argumente istaknuo je, kao i mnogi nakon njega, ulogu Crkve u obrazovanju još od srednjega vijeka i činjenicu da je zakon nastao pod utjecajem „stranih” zakona.⁹⁵ Svećenik Josip Lehpamer u prilično dugom govoru izrazio je bojazan da će prihvaćanje te zakonske osnove dovesti do vjerskoga indiferentizma. Istaknuo je, kao i Vučetić, da je Katoličkoj crkvi tim zakonom uskraćeno pravo koje je dano protestantskoj, židovskoj i pravoslavnoj Crkvi glede obrazovanja. Naime, bogoštovne općine imale su pravo na konfesionalne škole (čl. 3), ali bogoštovne općine imali su Židovi, protestanti i pravoslavci, ne i katolici.⁹⁶ Nadbiskup Mihalović vrlo je kratko izjavio da ne može podržati osnovu jer ne jamči dovoljan utjecaj svećenika na školsku literaturu i upravu.⁹⁷ Potom je protiv osnove govorio kanonik Šušković, ali je, za razliku od svojih predgovornika, bio umjereniji.⁹⁸

Predstavnik Vlade Jurković nastojao je odgovoriti na optužbe oporbe. Poglavitito je nastojao dati odgovor Lehpameru, a za argumente Šuškovića i Broza rekao je da idu u specijalnu debatu, a ne u generalnu koja se vodila.⁹⁹ Na početku sljedeće sjednice debata je bila zaključena. Predsjednik Sabora nije dao

⁹² Apostrofirao je problem financiranja škola, optužbe da svećenici žele biti upravitelji zbog častohleplja. Potonje opovrgava iz perspektive svećenika i školskoga nadzornika, kao i druge optužbe na račun svećeničkoga nadzora nad školama. Usp. Govor M. Broza na 67. saborskoj sjednici održanoj 2. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1215-1217.

⁹³ Više u: BIOČIĆ, *Svećenici u politici* [u tisku].

⁹⁴ Spomenuo je ulogu Crkve u otvaranju škola, financiranju raznih zaklada, osnutku Sveučilišta. Govor S. Vučetića na 65. saborskoj sjednici održanoj 31. kolovoza 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1167-1170.

⁹⁵ Mrazović je podržao osnovu i napao Vučetića da prije nije pomagao svećenstvo te da je hrvatsku Crkvu želio podrediti ugarskoj. Vučetić je odmah odgovorio na napad proglašavajući sve lažima. Govor M. Mrazovića na 67. saborskoj sjednici održanoj 2. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1217-1218 i odgovor S. Vučetića na 67. saborskoj sjednici održanoj 2. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1218-1219.

⁹⁶ Na duhovit je način preuzeo Jurkovićevu usporedbu da su država i Crkva obrazovanju kao otac i majka, pa je istaknuo da se želi napraviti rastava braka između njih i majku – Crkvu – stjerati u kut da sluša što se događa bez mogućnosti djelovanja, osim požaliti se ocu – državi – ako vidi da nešto nije kako treba. Tvrdio je da je pridržavanje Božjih zapovijedi i crkvenih zakona na korist državi, čime pobija tezu da crkveni nauk koristi samo Crkvi. Svojim je usporedbama države s ocem i mužem zaradio opomenu jer je izjavio da je zakon hir prkosna muža. Govor J. Lehpamera na 66. saborskoj sjednici održanoj 1. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1196-1204.

⁹⁷ Govor nadbiskupa J. Mihalovića na 67. saborskoj sjednici održanoj 2. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1211.

⁹⁸ Skrenuo je pozornost na financiranje škola, koje će biti potpuno u rukama ionako financijski preopterećenih općina. Govor J. Šuškovića na 67. saborskoj sjednici održanoj 2. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1214-1215.

⁹⁹ Govor J. Jurkovića na 67. saborskoj sjednici održanoj 2. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1219-1223.

riječ Aleksandru Roguliću, koji je bio upisan kao sljedeći govornik, jer je prema dnevnom redu rasprava završila. Ostao je samo zaključni govor izvjestitelja M. Posilovića. Ipak, predsjednik je upitao zastupnike neka se izjasne tko želi nastavak rasprave, no samo je manjina bila za daljnju raspravu.¹⁰⁰ Stoga je M. Posilović još jednom ukratko odgovorio na izrečene napade na zakonsku osnovu, a nakon toga se prešlo na glasanje. Većina je prihvatila osnovu i počela je specijalna debata.¹⁰¹

Dakle, protiv osnove govorili su svećenici Lehpamer, Šušković, Vučetić i nadbiskup Mihalović, a za nju laici Kukuljević, Matija Mrazović i Špun-Strižić te svećenici Jagić i Broz.¹⁰² Očito je da, premda malobrojno, svećenstvo u sabornici nije istupilo jedinstveno, što je dodatno oslabilo oporbu.

U specijalnoj debati prihvaćalo se svaku točku pojedinačno. Svećenici Lehpamer, Jagić, Rački i Živko Odžić aktivno su sudjelovali u raspravi. Lehpamer je imao nekoliko ispravaka kojima je nastojao zakonu dati konfesionalni karakter.¹⁰³ Pokušao je ozakoniti pravo na škole samo katolicima, protestantima, pravoslavicima i Židovima te nijednoj drugoj vjeroispovijesti.¹⁰⁴ Zatim je nastojao osigurati Crkvi veći nadzor nad školskim knjigama.¹⁰⁵ Rački je jedini podupro taj prijedlog, koji nije prihvaćen.¹⁰⁶ Nadalje je Lehpamer predložio da se ujedini služba učitelja s onom orguljaša, osim ako općina ne nađe nekoga drugog. Radi se o tome da je služba orguljaša vezana uz crkvu, pa je jasno zašto

¹⁰⁰ Usp. početak 68. saborske sjednice održane 3. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1225.

¹⁰¹ Usp. govor M. Posilovića i glasanje na 68. saborskoj sjednici održanoj 3. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1225-1228.

¹⁰² U Frankovićevoj knjizi i Broz je pogrešno svrstan među protivnike zakonske osnove o školstvu. Usp. FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije*, 162-164.

¹⁰³ Najprije je imao ispravak treće točke (škole se dijele na javne i privatne, one koje financira općina su javne i mogu ih polaziti djeca svih vjeroispovijesti) – tražio je da se doda da se općine ili sela koji nisu konfesionalno miješani imaju pravo izjasniti žele li da njihove škole ostanu konfesionalne, odnosno katoličke. Lehpamerov je prijedlog saborska većina odbila. Usp. govor J. Lehpamera i glasanje na 68. saborskoj sjednici održanoj 3. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1228, 1232.

¹⁰⁴ Radi se o ispravku četvrte točke (postojeće bogoštovne općine mogu o svojem trošku podizati škole) da se ispred riječi „općina” umetne „svih zakonito priznatih vjeroispovijesti”. I taj je prijedlog odbijen. Usp. govor J. Lehpamera i glasanje na 68. saborskoj sjednici održanoj 3. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1233.

¹⁰⁵ Reagirao je na 12. točku, o nadzoru nad školskim knjigama (knjige za osnovne i srednje škole propisuje Vlada, a vjeronaučne knjige vjerska zajednica), riječima da vjerskim zajednicama, bilo katoličkoj ili kojoj drugoj, nitko ne jamči da će knjige biti prema njihovu nauku jer je lako nadglasati jedan glas koji predstavnik vjerske zajednice ima u odboru za nadzor knjiga. U slučaju nezadovoljstva crkvene su se vlasti mogle žaliti Zemaljskoj vladi, a ako bi se ustanovilo da imaju pravo, cijela tiskana naklada morala bi se uništiti. Stoga je predložio da se umetne da Zemaljska vlada određuje knjige, ali u sporazumu s crkvenim oblastima. Usp. govor J. Lehpamera na 68. saborskoj sjednici održanoj 3. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1234.

¹⁰⁶ Kako je objasnio Rački, prijedlog nije dirao u prava države, a onemogućavao je i svaki sukob crkvenih i državnih vlasti ako Crkva unaprijed pregleda knjige. Prihvaćena je redakcija, odnosno propao je i taj Lehpamerov prijedlog. Usp. govor F. Račkog i glasanje na 68. saborskoj sjednici održanoj 3. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1234, 1236.

je Lehpamer dao taj ispravak uz izliku zaštite općina koje će morati financirati dvije službe – učitelja i orguljaša.¹⁰⁷ Potom je nastojao povećati utjecaj Crkve preko službe županijskoga školskog nadzornika¹⁰⁸ i Zemaljskoga školskog odbora.¹⁰⁹ Posljednji prijedlog podržali su svećenici Odžić i Jagić.¹¹⁰ Lehpamer je imao još nekoliko prijedloga vezanih uz formalnosti i stručna pitanja.¹¹¹

Varaždinski zastupnik svećenik Jagić imao je dva ispravka. Prvi je bio vezan uz pohađanje škole,¹¹² a drugim je kanio osigurati župnicima mjesto

¹⁰⁷ Imao je primjedbu na čl. 124, koji kaže da osim službe orguljaša i pjevanja ne smije učitelj prihvatiti nijednu drugu službu koja bi ga mogla ometati u radu. Usp. diskusiju vezanu uz 124. točku na 70. saborskoj sjednici održanoj 7. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1257.

¹⁰⁸ Lehpamer je dao ispravak na 159. točku (županijsku upravu pučkih škola imenuje Zemaljska vlada, a kandidati moraju zadovoljavati određene uvjete) da županijski školski nadzornik mora biti one vjere koje je većina školske djece županije. Opravao je svoj ispravak time da je kao glavni zadatak škole naznačen religiozni i čudoredni odgoj, a smatra da nekatolik ili nekršćanin nije sposoban obaviti tu zadaću. Taj ispravak nije prihvaćen. Usp. govor J. Lehpamera i glasanje vezano uz 159. točku na 70. saborskoj sjednici održanoj 7. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1263-1265.

¹⁰⁹ Radi se o Lehpamerovu ispravku 178. točke (o članovima Zemaljskoga školskog odbora: b) da su članovi i po jedan zastupnik svake u zemlji priznate vjeroispovijesti) da se među članove Zemaljskoga školskog odbora uvrsti po jedan zastupnik svakoga dijecezanskog biskupa katoličke i pravoslavne Crkve u Hrvatskoj i Slavoniji. Izložio je da se poveo za načelom reprezentativnosti s obzirom na broj stanovnika pripadnika svih vjeroispovijesti (katolici i pravoslavci mnogo brojniji), dakle nije isključio druge vjeroispovijesti, nego je dao prednost brojnijima. Usp. raspravu vezanu uz 178. točku na 70. saborskoj sjednici održanoj 7. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1266-1270.

¹¹⁰ Odžić i Jagić tumačili su da je pogrešno shvaćen te da nije nikoga mislio diskriminirati, nego osigurati predstavnike dijecezanskih biskupa, ali ponovno bez uspjeha. Usp. *Saborski dnevnik*, sv. II, 1266-1270.

¹¹¹ Osvrnuo se na 82. točku zakona (propisani nastavni predmeti na ženskoj preparandiji) tražeći da se izbaci predmet gimnastika, što nije prihvaćeno (usp. govor J. Lehpamera na 69. saborskoj sjednici održanoj 5. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1248-1249). Potom je imao ispravak 136. točke (o tzv. kvinkvenalnom doplatku nakon svakih pet godina učiteljske službe) da se doda da će se isplatiti iz državnih sredstava. Istaknuo je da su tim zakonom općine ionako preopterećene, a budući da je država na sebe preuzela brigu o obrazovanju, smatrao je da treba preuzeti i taj trošak. Broz ga je podržao kao član općinskoga odbora jer je bio siguran da općine neće moći plaćati. Štiteći svoje općine, Lehpamera su još podržali Đuro Balaško, Stjepan Hervoić i Slavoljub Vrbančić, koji je uveo novi argument da država zapošljava i premješta učitelje, pa nije u redu da općina plati nekome tko nije svih pet godina u toj općini radio. Prijedlog nije prihvaćen premda je imao najviše podupiratelja od svih Lehpamerovih do tada podnesenih ispravaka. Usp. govor J. Lehpamera i raspravu vezanu uz 136. točku na 70. saborskoj sjednici održanoj 7. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1258-1261.

¹¹² Radi se o ispravku čl. 47 (tjelesno ili duševno nezrela djeca imaju pravo na odgodu pohađanja škole) uz dužnost da se svaki slučaj prijavi Zemaljskoj vladi. Protuargumenti su bili da će roditelji koristiti taj članak da izbjegnu školu da bi djeca mogla raditi gospodarske poslove. Svećenik Ivan Tombor podržao ga je jer, kako kaže, zna više obitelji koje bi propale bez pomoći djece u poljoprivrednim poslovima. Broz ga je podržao iz drugoga razloga. Naime, napomenuo je da u školama postoji manjak prostora, stoga djeca fizički ne mogu biti u njima, pa je onda bolje da Vlada unaprijed odredi one koji mogu dobiti odgodu. Jagić je odustao od prijedloga i prihvatio Špunov (da školski odbor može dati odgodu u slučaju teških obiteljskih okolnosti). No, nijedan prijedlog nije prošao. Usp. raspravu vezanu uz 47. točku na 69. saborskoj sjednici održanoj 5. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1243-1246.

školskoga nadzornika u seoskim školama.¹¹³ Očekivano je što mu se protivio Vladin predstavnik Jurković, no zanimljivo je da se ispravku protivio svećenik Odžić. Njegovi su argumenti bili da nisu svi župnici zainteresirani za škole, a redakcija zakona omogućuje i svećenicima, ako su voljni i sposobni, upravljanje školom. Uprava nad školama trebala bi dakle, po Odžićevu shvaćanju, svećenicima pripasti prema sposobnosti. Prihvaćen je prijedlog zakonodavnoga odbora.¹¹⁴

Franjo Rački također je iznio konkretne ispravke u specijalnoj debati. Imao je ispravak točke o predstavnicima crkvenih oblasti u županijskom odboru, kojim je stavio naglasak na broj učenika, a ne stanovnika općine, čime bi konfesije s manjim brojem pripadnika teže bile zastupljene u odboru (povećao je broj za 20 puta), a time je poboljšao položaj katolika kao najbrojnije konfesije u državi.¹¹⁵ Rački je kao član zakonodavnoga odbora podržao i odborski prijedlog vezan uz provođenje završnih ispita.¹¹⁶

Svećenici su imali još nekoliko zahvata u zakon.¹¹⁷ U raspravi o ćirilici u nastavi sudjelovali su s oprečnim stavovima: Odžić je podržao prava Srba, a Vučetić je bio protiv.¹¹⁸ Odžić se deklarirao Srbinom, ali katolikom, stoga

---

¹¹³ Imao je ispravak na 153. točku (županijska oblast na prijedlog županijskoga školskog odbora imenuje jednoga od članova općinskoga odbora kao mjesnoga školskog nadzornika za nadzor nad obukom i odgojem učenika) da se doda da u seoskim pučkim školama nadzornik bude župnik, a ako župnik ne može, da ga tek tada odredi županijska oblast. Dodao je da mjesni školski nadzornik mora biti one vjere koje je većina učenika. Usp. govor I. Jagića na 70. saborskoj sjednici održanoj 7. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1262.

¹¹⁴ Usp. raspravu vezanu uz 153. točku na 70. saborskoj sjednici održanoj 7. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1262-1263.

¹¹⁵ Radi se o 165. točki (o članovima županijskoga odbora pod b) da bude predstavnik crkvene oblasti koja na području županijskoga školskog nadzorništva ima 1000 ljudi) da se broj 1000 zamijeni sa 1/10 svih učenika u školama na području županijskoga školskog nadzorništva. Prijedlog nije prihvaćen. Usp. raspravu vezanu uz 165. točku na 70. saborskoj sjednici održanoj 7. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1265-1266.

¹¹⁶ Sporni čl. 84 zakona (redakcija Vlade: na preparandijama nema završnih ispita, nego se ocjene daju na osnovi napretka postignutog tijekom godine) jer je zakonodavni odbor, za razliku od Vlade, smatrao da su završni ispiti potrebni (redakcija zakonodavnoga odbora: na preparandijama se na kraju prve i druge godine drže ispiti i daju se svjedodžbe koje omogućuju prelazak u više razrede), stoga se Rački u ime odbora založio za izmjenu, a podržao ga je i Lehpamer. Većina je prihvatila redakciju zakonodavnoga odbora. Usp. diskusiju vezanu uz 84. točku na 69. saborskoj sjednici održanoj 5. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1249-1251.

¹¹⁷ Vezano uz čl. 41 (siromašnim učenicima školska općina priskrbiti će sve potrebno za obrazovanje), Rački je podržao da se Špunova dopuna vezana uz definiranje škola koje se nalaze na teritoriju različitih političkih općina i samih školskih općina stavi kao poseban članak između čl. 25 i 26 jer se na tom mjestu sadržajno ne uklapa. Odžić je imao ispravak vezan uz potonji članak da se može upotrijebiti novac iz uboške zaklade za siromašne učenike u slučaju siromaštva općine, no prijedlog nije prihvaćen jer Sabor nije raspolagao sredstvima te zaklade. Usp. raspravu vezanu uz 41. točku na 69. saborskoj sjednici održanoj 5. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1240-1242.

¹¹⁸ U raspravi o prijedlogu Ignjata Brlića da se uvede ćirilica kao ravnopravno nastavno pismo u srpskim školskim općinama te da se u njima nastavni jezik zove srpski sudjelovao je Vučetić. Bio je protiv prijedloga i zamjerio je pravoslavicima što su šutjeli kada se raspravljalo o oduzi-

njegova pozicija ne čudi, a i živio je u Srijemu, gdje se većina stanovništva deklarirala Srbima.¹¹⁹

Nakon saborskih rasprava zakon je konačno 8. rujna 1874. velikom većinom prihvaćen u sabornici.¹²⁰ Prema saborskom djelovanju svećenika možemo zaključiti da su se jasno izrazili protiv zakona, no ne svi (Broz i Jagić), a neki su se (prvenstveno Lehpamer) trudili izmijeniti određene točke zakona da bi on ipak dobio konfesionalni karakter, no bezuspješno. U *Katoličkom listu* pozitivno su ocijenili rad svećenika Vučetića i Lehpamera, koji su pobijali cijeli zakon, te Račkog i Šuškovića, koji su pobijali određene dijelove. Ipak, smatrali su lošim što je izostala zajednička izjava episkopata. Istaknuli su da je kanonik Ivan Kralj glasao protiv osnove, što znači da je bio prisutan, no nije javno govorio. Čudili su se djelovanju župnika Jagića, koji je prihvatio osnovu, i Odžića, koji je više branio prava Srba.¹²¹ Lehpamerov govor u sabornici bio je dosta zamijećen: svećenstvo križevačkoga i koprivničkoga kotara poslalo je pouzdanice s pohvalama u *Katolički list*.¹²² Dok u *Katoličkom listu* nalaze samo riječi hvale za Lehpamera, u *Narodnim novinama* ga osuđuju. Tvrde da je zadatak države u pitanju obrazovanja mnogo opsežniji nego zadatak Crkve, stoga je važno da država ne daje obrazovanje na brigu Crkvi.¹²³

Nakon saborske debate i prihvaćanja kraljevu je sankciju zakonska osnova o školstvu dobila 14. listopada 1874. godine.¹²⁴ Nadzor nad školama povjeren je prvenstveno Zemaljskoj vladi kao vrhovnoj instanci vlasti te županijskim odborima i općinskim školskim odborima.¹²⁵ Ovlasti Zemaljske vlade (čl. 176)

---

manju prava Katoličke crkve u obrazovanju, a sada kada su, kako kaže, shvatili da se zakon tiče i njih, traže promjene. Inzistirao je da u Hrvatskoj Pravoslavna crkva ne može imati veća prava od Katoličke. Nakon njega je govorio Odžić, koji je pozvao na slogu i ustvrdio da Vučetić unosi nemir te podržao Brlićev prijedlog. Usp. govor S. Vučetića i Ž. Odžića na 70. saborskoj sjednici održanoj 7. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1271-1273. U vezi s pravima Srba prijedlog je Paje Grčića da se doda novi članak koji bi glasio da tim zakonom ostaje netaknuto pravo srpskoga naroda i njegova Narodnoga kongresa na autonomiju u odlučivanju o ustroju i uzdržavanju pučkih škola i preparandija. Odžić ga je podržao s argumentom da je Srbima jedini znak autonomije Kongres, a ako im se oduzme autonomija nad školama, u Kongresu neće imati o čemu raspravljati. Uspoređuje autonomiju Trojedne Kraljevine u odnosu na Ugarsku i moli da se prijedlog prihvati. Prijedlog je u konačnici odbijen. Usp. govor P. Grčića, Ž. Odžića i glasanje na 70. saborskoj sjednici održanoj 7. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1274-1279, 1281.

¹¹⁹ Usp. RADENIĆ, *Istoriografski doprinosi*, 7.

¹²⁰ Usp. glasanje o školskom zakonu na 71. saborskoj sjednici održanoj 8. rujna 1874. u: *Saborski dnevnik*, sv. II, 1286. *Narodne novine* javljaju da je prihvaćen većinom s „dva ili tri glasa” protiv (ne navode poimenično). Usp. *Narodne novine*, 9. 9. 1874.

¹²¹ Usp. *Zagrebački katolički list*, 24. 9. 1874.

¹²² Usp. *Zagrebački katolički list*, 24. 9. 1874.

¹²³ Smatraju da Lehpameru nije pošlo za rukom dokazati da će škole biti bezvjerske te da su prošla vremena staleških povlastica. Usp. *Narodne novine*, 2. 9. 1874.

¹²⁴ Usp. *Sbornik zakonah i naredabah*, 389-419.

¹²⁵ Uz pomoć županijskih odbora, odgovornih isključivo Zemaljskoj vladi, država je kontrolirala čitavo školsko područje jer je njihov zadatak bilo nadziranje svih javnih i privatnih škola na vlastitom području, stručno savjetovanje učitelja, izvještavanje Vlade o stanju škola, nadziranje rada općinskih školskih odbora. Usp. RAGUŽ, „Zakon od 14. listopada 1874.”, 95-96 i GAČINA ŠKALAMERA, „Zakon o pučkim školama i preparandijama”, 103-104.

bile su propisivanje nastavnih programa, imenovanje učitelja te nadzor nad ukupnim školstvom, što znači da je Crkva lišena dotadašnje uprave, no ne u potpunosti jer su članovi županijskih¹²⁶ i općinskih odbora¹²⁷ trebali, uz ostale, biti i svećenici. Očito je da je zakon iz 1874. do tada konfesionalne pučke škole učinio državnima (čl. 1), ali su zadržale konfesionalni karakter. Crkva nije sasvim isključena iz procesa obrazovanja, što je i očekivano, jer bi to zacijelo izazvalo ozbiljne podjele s obzirom na involviranost katoličkih svećenika u javni, kulturni i posebice politički život Trojedne Kraljevine.¹²⁸

Reperkusije školskoga zakona iz 1874. i stav katoličkoga klera nakon donošenja zakona

Novi školski zakon odmah je odjeknuo u tisku. U *Napretku* je Basariček objavio seriju članaka u kojima je hvalio novi zakon i nadzor države.¹²⁹ U *Narodnim novinama* objavili su zakon u cijelosti¹³⁰ te su uz niz pohvala iščekivali njegovo provođenje 1875. godine.¹³¹

Sasvim suprotan stav donose članci objavljeni u *Katoličkom listu*. U jednom od njih piše da je „svećenstvo uzrujano, i smatra se osramoćenim”. Autor tvrdi da bi svećenici prihvatili zakon da je promijenjena samo uprava, a da je katolički odgoj ostao zajamčen.¹³² Raščlanili su dijelove zakona koji se tiču Crkve i ustvrdili nezadovoljstvo.¹³³ U *Narodnim novinama* nastojali su ublažiti situaciju objašnjenjima da otpor koji svećenstvo pruža nije ništa drugo doli

¹²⁶ Članovi su im bili županijski školski nadzornik, po jedan predstavnik vjeroispovijesti koja na županijskom školskom području ima barem tisuću vjernika, dva pučka učitelja izabrana na godišnjim učiteljskim sastancima i šest predstavnika iz županijskoga školskog nadzorništva. Usp. GAČINA ŠKALAMERA, „Zakon o pučkim školama i preparandijama”, 103-104.

¹²⁷ Općinske školske odbore činili su laici, predstavnici lokalne vlasti i predstavnici Crkve (čl. 146-182). Prema čl. 147, članovi toga tijela mogu biti jedan politički predstavnik s područja na kojem škola djeluje, župnik, odnosno dušobrižnik one vjere kojoj pripadaju učenici, učitelj i određeni broj ostalih članova koji mogu ravnomjerno zastupati roditelje. Takve školske odbore biraju općinska vijeća. Školskim odborom predsjedava osoba koja ima najviše znanja i prijatelj je škole, pa ujedno obavlja funkciju mjesnoga školskog nadzornika, najčešće župnik. Određena su i prava te dužnosti školskih odbora: predlaganje učitelja, briga za materijalno stanje škola, upravljanje financijama, nadležni su za rješavanje problema između učitelja i roditelja, nadziru rad učitelja i pohađanje nastave učenika. Usp. RAGUŽ, „Zakon od 14. listopada 1874.”, 95-96 i GAČINA ŠKALAMERA, „Zakon o pučkim školama i preparandijama”, 103-104.

¹²⁸ Na odnose s Crkvom referiraju se čl. 146, 164 i 177 zakona. Više u: RAGUŽ, „Zakon od 14. listopada 1874.”, 91-92.

¹²⁹ Vezano uz Crkvu usp. *Napredak*, 1. 2. 1875., 51-59; 10. 2. 1875., 65-67; 20. 2. 1875., 81-83; 1. 3. 1875., 97-99. O obrazovanju učitelja, općem obrazovanju, plaćanju školarina i izvođenju nastave vidi: *Napredak*, 20. 3. 1875., 129-131; 1. 4. 1875., 145-148; 20. 4. 1875., 177-179; 1. 5. 1875., 193-197; 10. 6. 1875., 257-259; 20. 6. 1875., 273-275; 10. 7. 1875., 305-307.

¹³⁰ *Narodne novine* od 5. 11. 1874. do 13. 11. 1874.

¹³¹ Usp. *Narodne novine*, 10. 11. 1874.

¹³² Usp. *Zagrebački katolički list*, 17. 9. 1874.

¹³³ Usp. *Zagrebački katolički list*, 24. 9. 1874., 1. 10. 1874., 15. 10. 1874.

otpor prema novome, te umiruju kler tvrdnjom da nemaju razloga za brigu jer im je zakon osigurao njihova prava.¹³⁴ I dalje su u *Narodnim novinama* branili zakon i dokazivali da ne ide nauštrb Crkve.¹³⁵

Ipak, i 1875. *Katolički list* nastavio je objavljivati članke u kojima ističe nezadovoljstvo školskim zakonom,¹³⁶ upletanjem države u obiteljski odgoj, pišu o negativnim reperkusijama školskoga zakona za Crkvu i vjeru,¹³⁷ o problemu nekonzfesionalnih škola.¹³⁸ Ti su članci dobili širu potporu svećenstva. Primjerice, podršku su iskazali svećenici iz bjelovarskoga, križevačkoga,¹³⁹ gradiškoga i koprivničkoga kotara.¹⁴⁰

Kao odraz stava svećenstva možemo uzeti i koronu održanu u Brdovcu, s koje su svećenici odlučili poslati nadbiskupu Mihaloviću pouzdanicu potpore zbog odbijanja zakona. Istovremeno su osudili djelovanje Jagića u sabornici te ustvrdili da svećenstvo „niti u saboru niti u novinstvu prijatelja neima”. Stoga su zaključili da je nužan crkveno-politički list te su odmah počeli sakupljati novčane priloge za ostvarenje te ideje.¹⁴¹ Jagić im nije propustio odgovoriti da se ne smatra ni najmanje krivim te da je odgovoran samo Bogu i svojoj savjesti.¹⁴² U *Obzoru* su vrlo negativno gledali na koronu te stali u obranu zakona i Jagića. Istaknuli su da se svećenstvo okreće od Narodne stranke, što je naznaka promjene u pisanju toga lista.¹⁴³

Svećenstvo zagrebačkoga kotara također se okupilo, u Šestinama, i pohvalilo napise *Katoličkoga lista* i glavnoga urednika Jurja Posilovića kao i djelovanje svojega nadbiskupa te su podržali ideju o izdavanju crkveno-političkih novina.¹⁴⁴ Na istom su tragu djelovale konferencije u Tuhlju i Sisku – tražile su pokretanje crkveno-političkoga lista i izrazile neslaganje sa školskim zakonom,¹⁴⁵ baš kao i svećenstvo krapinskoga kotara na svojoj pastoralnoj konferenciji.¹⁴⁶ Protiv promjena su se na svojoj godišnjoj skupštini pobunili i sveće-

¹³⁴ Usp. *Narodne novine*, 19. 9. 1874.

¹³⁵ Zagovaraju emancipaciju i tvrde da ona ne znači odcjepljenje od Crkve, donose mišljenja stručnjaka iz inozemstva, tvrde da je apsolutizam dao Crkvi nadzor nad školama, a ne ustav, jer su škole do 1855. imale svoje ravnatelje laike, a u Vojnoj krajini nikada nije imala taj nadzor, ističu korist za Crkvu od emancipacije – imat će više vremena za druge poslove. Vidi članke u: *Narodne novine*, 29. 9. 1874., 30. 9. 1874., 1. 10. 1874., 2. 10. 1874.

¹³⁶ Usp. *Zagrebački katolički list*, 24. 6. 1875.

¹³⁷ Usp. *Zagrebački katolički list*, 29. 7. 1875., 5. 8. 1875., 11. 8. 1875., 19. 8. 1875.

¹³⁸ Usp. *Zagrebački katolički list*, 11. 11. 1875.

¹³⁹ Usp. *Zagrebački katolički list*, 17. 9. 1874.

¹⁴⁰ Usp. *Zagrebački katolički list*, 8. 10. 1874.

¹⁴¹ Usp. *Zagrebački katolički list*, 17. 9. 1874.

¹⁴² Usp. *Zagrebački katolički list*, 24. 9. 1874.

¹⁴³ Usp. *Obzor*, 22. 9. 1874. Na to su u *Katoličkom listu* odgovorili da kler ne želi nikakvo odcjepljenje od narodnjaka i inteligencije, osim ako se potonji sami ne okrenu od vjere. Usp. *Zagrebački katolički list*, 1. 10. 1874.

¹⁴⁴ Usp. *Zagrebački katolički list*, 1. 10. 1874.

¹⁴⁵ Usp. *Zagrebački katolički list*, 8. 10. 1874.

¹⁴⁶ Usp. *Zagrebački katolički list*, 29. 10. 1874.

nici iz novokapelačkoga kotara.¹⁴⁷ Bilo je i onih svećenika koji su nešto poslije podržali suradnju Crkve i državnih vlasti. Na koroni karlovačkoga kotara održanoj početkom kolovoza 1875. odlučeno je da svećenici aktivno djeluju u školama u granicama zakona.¹⁴⁸

Očito je da je opće raspoloženje većine klera bilo negativno prema novom zakonu. Možda je to ponukalo bana, svjesnog utjecaja klera u narodu, da 16. kolovoza 1875. pošalje svim duhovnim oblastima obavijest da zakon stupa na snagu 1. listopada. Obavijest o stupanju zakona na snagu bila je banu izlika da bi potaknuo (nad)biskupe da svojim utjecajem na kler promiču provođenje zakona. Tvrdio je da predstavnici Crkve ne da nemaju razloga pobijati zakon, nego bi ga trebali braniti. Jasno je pozvao biskupe i nadbiskupe da snagom svojega utjecaja na svećenstvo vlastite dijeceze osiguraju provođenje zakona i priječe opstrukcije.¹⁴⁹

Koliko je obavijest bana imala utjecaja teško je reći, no ubrzo se javio umjereniji stav. Naznake promjene stava očite su iz održane nadbiskupijske konferencije koju je nadbiskup Mihalović sazvao u Zagrebu 14. rujna 1875., na kojoj se raspravljalo o mirovinama svećenika, ali i stavu prema školskom zakonu.¹⁵⁰ Sudjelovali su članovi zagrebačkoga i čazmanskoga kaptola, profesori Bogoslovnoga fakulteta te po dva člana iz svakoga kotara. Nadbiskup Mihalović preporučio je svećenicima da sudjeluju u obrazovanju na svim funkcijama koje im se ponude, odnosno da ne izbjegavaju službe i time opstruiraju novi zakon.¹⁵¹ Umirivao je nazočne vjerom u Vladu. Nakon konferencije Nadbiskupijski duhovni stol poslao je dvije okružnice. U prvoj javljaju svećenstvu da 1. listopada na snagu stupa novi zakon, kojim više neće imati upravu nad pučkim školama, i pozivaju ih da do promjena korektno obavljaju svoje službe.¹⁵² U drugoj se izdaje uputa glede obuke iz vjeronauka s obzirom na novi zakon. Prenose obavijest da će župnici poučavati djecu vjeronauk, a samo „u najvećoj potrebi” pouku će voditi laici. Župnici će paziti na moralno stanje škola, o čemu će preko podarhiđakona izvještavati Duhovni stol. Na kraju je Duhovni stol izrazio nadu da će župnici nastaviti sudjelovati u obrazovnom procesu u granicama zakona.¹⁵³ Slični zaključci kao na prethodna dva sastanka održana u Karlovcu i Zagrebu prihvaćeni su na jesenskoj koroni u Tovarniku, održanoj 21. rujna 1875. godine.¹⁵⁴

Nakon niza članaka objavljenih 1874. i 1875. koji izražavaju negativan stav prema zakonu, *Katolički list* krajem 1875. donosi članak u kojem piše da je stanje za svećenike i Crkvu u školama nepovoljno, ali da baš zbog toga moraju

¹⁴⁷ Usp. *Zagrebački katolički list*, 15. 10. 1874.

¹⁴⁸ Usp. *Zagrebački katolički list*, 11. 8. 1875., 19. 8. 1875.

¹⁴⁹ Usp. PLEVNJAK, *Prilozi za kulturnu povijest*, 372-373.

¹⁵⁰ Usp. *Zagrebački katolički list*, 23. 9. 1875.

¹⁵¹ Usp. *Narodne novine*, 16. 9. 1875.

¹⁵² Usp. PLEVNJAK, *Prilozi za kulturnu povijest*, 374.

¹⁵³ Usp. PLEVNJAK, *Prilozi za kulturnu povijest*, 374-375.

¹⁵⁴ Na prijedlog župnika Ivana Mihaljevića odlučeno je da se prihvati školski zakon i u granicama ovlasti sudjeluje u školskom sustavu. Usp. *Narodne novine*, 27. 9. 1875.

sudjelovati u obrazovanju, ne smiju odustati i apstinirati. Pozivaju svećenike da članstvom u školskim vijećima, a katehete članstvom u učiteljskim zborovima, nastave širiti kršćanska i katolička pedagoška načela. Pozivaju svećenike i župnike da pomirljivo nastupaju prema učiteljima.¹⁵⁵ Iz toga je članka jasno da je došlo do promjene stava. Moralo je i svećenstvu postati jasno da nema povratka, a na tragu toga trebalo se prilagoditi i djelovati unutar mogućih okvira. Pretpostavljamo da su i sami zaključili da je bolja ikakva nego nikakva djelatnost. Činjenica da su u županijske školske odbore izabrani redom laici morala je utjecati na promjenu mišljenja i potaknuti na djelovanje.¹⁵⁶ Nasuprot pomirljivom stavu objavili su u *Katoličkom listu* članak koji se ne slaže s potpunim angažmanom svećenika u školskoj upravi. Uzevši u obzir novi zakon, autor članka smatra da svećenici trebaju izvršavati samo one dijelove koji ih se izričito tiču, ali uredništvo se čvrsto ogradilo od sadržaja članka, što je prilično jasan dokaz u kojem je smjeru išao službeni stav Crkve u Trojedinj Kraljevini.¹⁵⁷

Biskup Vjenceslav Soić također se obratio svojem svećenstvu poslanicom od 28. kolovoza 1875., u kojoj je uvjeravao svećenike da zakoni Trojedne Kraljevine ne idu protiv njih i vjere te da se zakonodavci nisu povodili za liberalnim zakonima.¹⁵⁸ Naveo je one točke zakona koje jamče utjecaj Crkve i svećenika na obrazovanje (čl. 1, 6, 120 al. 2, 147 b, 165 b, 78 b i 91). Nadalje je iznio da je čovjeku potrebna i pouka u vjeri jer samo „obrazovanost uma i razuma” nije jamstvo poštenoga čovjeka. Dakle, podržava školski zakon i potiče svećenike da ga prihvate jer su dužni držati se građanskih zakona, ne zbog straha nego, kako kaže, zbog savjesti.¹⁵⁹

Slične stavove, ali s većom dozom kritike zakona, nalazimo u okružnici biskupa Strossmayera iz 1875. godine. Biskup je podržao utjecaj Crkve na obrazovanje i smatrao da školstvo u Trojedinj Kraljevini nema izgleda razvijati se bez sudjelovanja svećenstva.¹⁶⁰ Strossmayer je bio nezadovoljan nepravdom učinjenom Crkvi, ali nije pozivao na otpor. Uputio je svećenicima molbu da ostanu prisutni i aktivni u školama.¹⁶¹ I poslije je pisao u tom smislu.¹⁶² U korizmenoj poslanici iz 1877. ističe potrebu za suradnjom svećenika i naroda unatoč nepovoljnim okolnostima¹⁶³ te potiče svećenike da se brinu za škole koje nazaduju i kaže da je bilo nepromišljeno raskinuti veze Crkve i škole.¹⁶⁴

¹⁵⁵ Usp. *Zagrebački katolički list*, 30. 12. 1875.

¹⁵⁶ Usp. *Zagrebački katolički list*, 23. 9. 1875.

¹⁵⁷ Usp. *Zagrebački katolički list*, 23. 9. 1875., 30. 9. 1875.

¹⁵⁸ Usp. *Novi Pozor* (Beč), 5. 12. 1867.

¹⁵⁹ Cijela je poslanica također objavljena u: PLEVNJAK, *Prilozi za kulturnu povijest*, 375-378.

¹⁶⁰ Usp. STROSSMAYER, „Okružnica od 1. listopada 1875.”, 185-190.

¹⁶¹ Usp. *Zagrebački katolički list*, 25. 11. 1875.

¹⁶² Usp. PAVIĆ, CEPELIĆ, *Biskup Josip Juraj Strossmayer*, 249-254; ILIĆ, „Tematika školstva i vjeronauka”, 106-125.

¹⁶³ Usp. *Katolički list* (Zagreb), 8. 3. 1877., Prilog br. 10.

¹⁶⁴ Usp. *Katolički list*, 8. 3. 1877.

Dakle, premda je imao zamjerke na emancipaciju školstva od Crkve, nije podržavao apstinenciju svećenstva, a dokaz su okružnice iz 1877. i 1878. u kojima traži od svećenika svoje biskupije koji su ujedno bili nadzornici škola da prisustvuju ispitima – isti je zahtjev imala i svjetovna vlast.¹⁶⁵ Zagovarao je suradnju učitelja i svećenika za dobrobit cijele zajednice.¹⁶⁶ Potom je u korizmenoj poslanici iz 1886., u kojoj je tumačio poslanicu pape Leona XIII., apostrofirao problem sukoba Crkve i države,¹⁶⁷ ali i potrebu suradnje, pogotovo u školstvu.¹⁶⁸

Strossmayer je svoje stavove o školskom zakonu i emancipaciji školstva od Crkve izrazio i 1889. u pismu grofu Antunu Pergenu, predsjedniku odbora II. opće skupštine katolika Austrije u Beču, koji ga je pozvao na tu skupštinu. Premda sam nije mogao prisustvovati, poslao je svoje predstavnike i pozdravio saziv skupštine jer je držao da je iznimno važno baviti se temom školske uprave. Piše da „nadriliberalci” ne poznaju Sveto pismo, iz kojega citira da je Crkva nasljednica učitelja Krista i izvršiteljica učiteljstva prvenstveno u školama.¹⁶⁹

Na više je mjesta Strossmayer istaknuo problem emancipacije obrazovanja. Tako je 1877. gimnazijalcima u Osijeku povodom ispita iz vjeronauka održao govor u kojem je istaknuo povezanost vjere i znanosti te pozvao mlade da ostanu čvrsti u vjeri.¹⁷⁰ Premda je Strossmayer bio zagovornik liberalnoga katolicizma i zagovarao suradnju Crkve i države, kada se radilo o oduzimanju Crkvi nadležnosti nad obrazovanjem, nije bio sasvim liberalnih nazora. Ipak, zalagao se za uključivanje i drugih znanstvenih disciplina, osim teologije, u obrazovanje svećenika, a iznad svega za suradnju Crkve i države.¹⁷¹

Na tragu Strossmayerova djelovanja jest i ono biskupa tršćansko-koparskoga Jurja Dobrile, koji je 26. rujna 1875. u svojem prvom pastirskom pismu pisao protiv školskoga zakona i zagovarao suradnju Crkve i države u obrazovanju. Isticao je važnost vjere u ljudskom životu te neraskidive spona Crkve, svećenika i učitelja kao i cijeloga školskog sustava.¹⁷² Dobrila je i prije, 1872., u svojoj poslanici pisao o problematičnom školstvu koje ne mari za vjeru.¹⁷³

Stav episkopata načelno je bio isti – protivljenje školskom zakonu, no ne u jednakoj mjeri. Biskup Dobrila jasno je ustao protiv zakona, biskup Stro-

¹⁶⁵ Usp. ILIĆ, „Tematika školstva i vjeronauka”, 111; STROSSMAYER, „Okružnica od 13. travnja 1877.”, 67; STROSSMAYER, „Okružnica od 11. studenog 1878.”, 191-192.

¹⁶⁶ Usp. STROSSMAYER, „Okružnica od 15. veljače 1879.”, 33.

¹⁶⁷ Usp. *Katolički list*, 15. 4. 1886., 20. 4. 1886., 29. 4. 1886.

¹⁶⁸ Pitao se kako je moguće tumačiti nesnošljivošću negodovanje katolika protiv uklanjanja vjere iz škola koje su upravo ti katolici financirali, te je istaknuo: „navala na kršćanstvo je snošljivost, a obrana nesnošljivost.” Usp. *Katolički list*, 6. 5. 1886.

¹⁶⁹ Usp. *Katolički list*, 25. 4. 1889.

¹⁷⁰ Usp. *Katolički list*, 22. 2. 1877.

¹⁷¹ Više o Strossmayerovu liberalnom katoličanstvu u: ČEČATKA, *Videnje Crkve J. J. Strossmayera*, 134-175; SLIŠKOVIĆ, „Strossmayer, Crkva i liberalizam”, 57-76.

¹⁷² Usp. *Zagrebački katolički list*, 7. 10. 1875.

¹⁷³ Usp. *Zagrebački katolički list*, 15. 2. 1872.

ssmayer također nije bio zadovoljan, a nadbiskup Mihalović, nakon prvotnoga protivljenja, izrazio je u svojoj poslanici najviše povjerenja u zakon. Očito je da su u crkvenoj hijerarhiji visoko pozicionirani ljudi bili protiv novoga školskog zakona premda su ga načelno podržali.

Istovremeno je među nižim klerom bilo onih koji su podržali zakon. U *Napretku*, inače žestokom zagovaratelju školskoga zakona, sredinom 1876. objavljuju članak potpisan s „jedan svećenik”, u kojem autor poziva na slogu učitelja i svećenika te ističe da emancipacija škole od Crkve ne znači da je škola sasvim odvojena.¹⁷⁴ U *Katoličkom listu* odgovorili su u članku u kojem optužuju toga „jednog svećenika” da iznosi vjerske neistine i da je nelogičan. Zamjeraju mu pozitivan stav prema *Napretku*, neprijatelju svećenstva, kao i modernoj pedagogiji, koja je nauštrb Crkve i vjere.¹⁷⁵ Dakle, premda su nakon rujna 1875. u crkvenim krugovima prihvatili zakon, to nije značilo da su svećenici spremni pozitivno se očitovati o njemu. Vjerojatnije je da su se pomirili sa zbiljom i odlučili djelovati unutar realnih okvira, a ne izolirati se.

Ono što se svakako moralo neugodno dojmiti svećenstva jest zapošljavanje u školama učitelja/učiteljica drugih vjeroispovijesti. Takve slučajeve nalazimo u Osijeku, Sisku, Dugoj Resi.¹⁷⁶ U Osijeku je Strossmayer 1877. žustro prosvjedovao protiv privremeno zaposlene učiteljice Židovke. Poslao je okružnicu svećenstvu kojom ih obavještava da je iz novina doznao za taj „slučaj”; tvrdio je da je to „udarac” na škole i mladež. Strossmayer je u konačnici uspio svojim negodovanjem ishoditi da se učiteljicu otpusti.¹⁷⁷ Županijski školski nadzornik Stjepan Grotić brzojavom je javio biskupu Strossmayeru da je učiteljica Neuman opozvana.¹⁷⁸ Biskup je sam priznao da je usmeno i pismeno oštro reagirao jer je smatrao da se radi o širem pitanju od zaposlenja učiteljice – načelu daljnje postupanja prema vjeri u školama.¹⁷⁹

Zakon je naišao i na druge teškoće osim otpora dijelova Katoličke crkve. Na tom je tragu bilo više primjera nezadovoljstva Srpske pravoslavne crkve, a Srbi su sa svojih kongresa slali žalbe banu i Saboru.¹⁸⁰

¹⁷⁴ Usp. *Napredak*, 1. 4. 1876.

¹⁷⁵ Autor članka u *Napretku* odgovorio mu je da poštuje *Napredak* kao i *Katolički list* te da se zalaže za „duh, razvoj i napredak katoličanski”. Krivi autora iz *Katoličkoga lista* da ne poznaje modernu pedagogiju, tvrdi da novim zakonom škola nije odvojena od Crkve, nego od crkvene hijerarhije. Zaključuje da je Crkva samo dobila novim zakonom, a najveći je dobitak za katehetiku, koja se sada može razvijati i unaprijediti. Razvila se daljnja polemika. Više u: *Zagrebački katolički list*, 13. 5. 1876., 26. 10. 1876.; *Napredak*, 1. 7. 1876., 10. 7. 1876., 20. 7. 1876., 1. 8. 1876., 10. 8. 1876., 20. 8. 1876., 1. 9. 1876.

¹⁷⁶ Fran Plevnjak vrlo subjektivno i dramatično, s pozicije katoličkoga svećenika, opisuje stanje u školstvu. Usp. PLEVNJAK, *Prilozi za kulturnu povijest*, 380.

¹⁷⁷ Usp. *Isto*, 383.

¹⁷⁸ Usp. *Hrvatski učitelj* (Zagreb), 1. 4. 1877.

¹⁷⁹ Usp. *Katolički list*, 8. 3. 1877.

¹⁸⁰ Više vidi u: GROSS, „Zakon o osnovnim školama 1874.”, 75-117; RUMENJAK, *Srpski zastupnici u Banskoj Hrvatskoj*; RUMENJAK, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj*; MILLER, *Between Nation and State*; ARTUKOVIĆ, *Srbi u Hrvatskoj*. Vidi i: *Obzor*, 7. 9. 1874.

Ali i u samom obrazovnom sustavu stvari nisu tekle glatko, što je očekivano, jer bilo bi neozbiljno i pomisliti da su se donošenjem novoga zakona mogli jednostavno izbrisati svi objektivni problemi koji su do tada postojali. Mijat Stojanović iznio je 1876. u *Napretku* neke od problema: nerazumijevanje među učiteljima, loše materijalno stanje učitelja, nedostatak stručnoga kadra, nedovoljno djelovanje tijela koja nadziru školstvo te otpor nekih općina, nepohađanje škole, nepripremljenost djece za školu, učitelji ne vode propisane zapisnike (popise učenika po raznim kategorijama, primjerice oni koji polaze školu, našastare, dnevnike, spomenice), mnogi učitelji ne spajaju teoriju i praksu, nema dovoljno prakse i učenja životnih stvari (kućanstvo, zemljoradnja), školske knjige nisu dovoljno kvalitetne, učitelji se ne pripremaju dovoljno, nije im omogućeno doškolovanje.¹⁸¹

Četiri godine nakon prihvaćanja školskoga zakona *Obzor* donosi članak „Naš javni ustroj”, u kojem autor piše da je stanje škola samo lošije ili isto, odnosno da se ništa nije učinilo kada se svećenicima oduzela uprava nad školama. Jedina je razlika, prema autoru članka, što je prije uprava pučkih škola za državu bila besplatna, a sada ih je stajala 36.000 forinti godišnje. Navodi da se vrlo brzo uvidjelo da bez pomoći svećenika novi zakon neće biti proveden, stoga se svećenike „moljakalo” za pomoć. Neki su doista pomogli, a drugi su ostali pasivni. Autor nadalje problematizira kvalitetu učitelja, podrugljivo piše da je nekim učiteljima škola samo „krava muzara”, dakle ne ulažu trud u obrazovanje mladeži nego samo čekaju plaću. Autor je stao u obranu „popova”.¹⁸² U istom listu nekoliko dana poslije ponovno je objavljen članak o školstvu „Pučka škola”, u kojem se priznaje loše stanje u školstvu, ali se ne krivi zakon nego ljude koji su ga trebali provesti.¹⁸³

U kolovozu 1879. *Hrvatski učitelj* također problematizira loše stanje u pučkim školama. Tvrdi da je novi zakon bio potreba, ali stanje u školstvu nije se poboljšalo, za što najviše krivi školske nadzornike. Razlogom zašto su svećenici apstinirali od školskih odbora, a škole bile ili bez mjesnih nadzornika ili im je na čelu bio neuki seljak, drži to što je svećenicima oduzeta uprava nad školom i zabranjeno im je dirati u upravu. Stoga se počelo svećenike moliti da preuzmu službu nadzornika, no oni to više nisu htjeli upravo zbog skepse s kojom se na njih gledalo. Autor ironično komentira da su se svećenici odbijanjem nadzora nad školama samo držali zakona.¹⁸⁴ Očito se i u stručnim krugovima težilo „pomirenju” sa svećenstvom, što pokazuje članak objavljen u istom listu o koroni u Pakracu. Njegov autor ističe da u listu koji se bavi školskom tematikom naizgled nema mjesta za tu temu, ali objašnjava da je svećeniku i učitelju ista zadaća – odgajati i poučavati narod. Na kraju autor

¹⁸¹ Usp. *Napredak*, 10. 2. 1876., 20. 2. 1876., 1. 3. 1876., 10. 3. 1876., 20. 3. 1876., 1. 4. 1876.

¹⁸² Usp. *Obzor*, 25. 7. 1879.

¹⁸³ Usp. *Obzor*, 29. 7. 1879.

¹⁸⁴ U sljedećem članku autor ponovno naglašava kao najveći problem nepovjerenje iskazano prema svećenstvu i njihovoj upravi nad školama. Smatra da je svećenstvu trebalo zahvaliti i s njima surađivati te da bi tek tada pučke škole prosperirale novim zakonom, koji je, uzgred budi rečeno, smatrao dobrim Usp. *Hrvatski učitelj*, 15. 8. 1879., 1. 9. 1879.

članka poziva na slogu i suradnju svećenika i učitelja.¹⁸⁵ Pri procjeni tekstova i daljnjim zaključcima vezanim uz list *Hrvatski učitelj* valja istaknuti da ga je odobrio episkopat. Dokaz je pretplata na list koju su uzeli zagrebački nadbiskup te đakovački i senjski biskup za sve škole (nad)biskupija koje su bile pod njihovim patronatom.¹⁸⁶ U *Katoličkom listu* pohvalili su tiskanje takva lista te ga preporučili učiteljima, župnicima i drugima uključenim u obrazovni proces.¹⁸⁷ Zbog toga treba kritički prosuditi objektivnost *Hrvatskoga učitelja* u pitanju odnosa Crkve i države.

Na tragu rečenog, u *Hrvatskom učitelju* ujesen 1879. Andrija Frank objavio je članak u kojem je, citirajući dijelove Evandjelja, ustvrdio da vjera nije suprotna znanosti, štoviše vjera pokazuje put do znanosti i učenosti.¹⁸⁸ Potom je opovrgnuo tvrdnje da je svećenstvo protivno školi.¹⁸⁹ Konačno je zaključio da vjeru u školi treba njegovati, a ne odbacivati.¹⁹⁰ S obzirom na vjersku orijentaciju lista, pozivi na slogu i suradnju te obrana vjere na tom su mjestu očekivani.

Unatoč tome što je episkopat načelno prihvatio školski zakon, a sudeći prema spomenutom članku iz *Napretka* koji je napisao svećenik, i potpunom prihvaćanju zakona u dijelu svećenstva, bilo je onih koji su mu se nastavili protiviti. Jedino učinkovito sredstvo iskazivanja njihova nezadovoljstva bilo je apstinirati od službi unutar školskih odbora, što je državi izazvalo problem u ruralnim sredinama u smislu organizacije odgovarajućega nadzora nad školama. Isti problem nalazimo i deset godina nakon donošenja zakona, o čemu piše članak u *Katoličkom listu*, s objašnjenjem da dio svećenstva za dobrobit naroda prihvaća službu mjesnih nadzornika, a drugi dio ne prihvaća.¹⁹¹

Negativan stav svećenika prema školskom zakonu očit je u knjizi svećenika Stjepana Hartmanna tiskanoj 1893. godine. Hartmann je o školskom zakonu iz 1874. pisao vrlo negativno. Na mjestu gdje iznosi pozitivne strane uz njih ističe i njihove negativne reperkusije (primjerice, grade se brojne škole, ali izgradnja je opteretila i financijski uništila općine), stoga *de facto* ne odobrava zakon gotovo dvadeset godina nakon njegova donošenja. Hartmann je najviše zamjerio zakonu to što je, po njegovu sudu, bio „bezvjerski, indiferentan”, a iz toga su onda proizlazile druge negativne posljedice za društvo.¹⁹²

¹⁸⁵ Usp. *Hrvatski učitelj*, 15. 12. 1879.

¹⁸⁶ Obavijest u: *Hrvatski učitelj*, 1. 3. 1877.

¹⁸⁷ Usp. *Katolički list*, 15. 2. 1877.

¹⁸⁸ Usp. *Hrvatski učitelj*, 1. 6. 1878.

¹⁸⁹ Iz vlastitoga primjera iznosi da mu je bilo mnogo ugodnije raditi u školi koja je bila pod nadzorom svećenika nego poslije u drugoj školi pod nadzornikom laikom. Smatra da postoji neobjektivnost, pa čak i mržnja prema svećenstvu, za koju nema nikakva temelja. Usp. *Hrvatski učitelj*, 15. 6. 1878., 1. 7. 1878.

¹⁹⁰ Usp. *Hrvatski učitelj*, 15. 6. 1878.

¹⁹¹ Usp. *Zagrebački katolički list*, 20. 1. 1876.

¹⁹² Usp. HARTMANN, Školski zakon, 6-40.

Zaključak

Zakonom o pučkim školama i preparandijama iz 1874. započela je modernizacija školstva u Trojednoj Kraljevini. Taj je zakon pratio onodobne europske trendove: bio je prvi hrvatski školski zakon o obaveznom obrazovanju, hrvatski jezik postao je nastavni jezik, normirani su nastavni predmeti u pučkim školama, prava i dužnosti učitelja i nadležnih upravnih tijela i Crkve. Na snazi je bio do nekoliko godina nakon ujedinjenja Vojne krajine s Banskom Hrvatskom (1881.), kada se zbog praktičnih razloga moralo prići izradi novoga školskog zakona (1888.), koji nije donio veće promjene – neke je dijelove detaljnije definirao, ali osnovna je intencija zadržana.

Premda je predložak školskoga zakona iz 1874. bio austrijski zakon, Mažuranićev je bio umjereniji prema Crkvi, a pretpostavljamo da je tome djelomice tako radi izbjegavanja sukoba s Crkvom, ali i zbog aktivne uključenosti svećenika u javni život. Prema tom zakonu (čl. 185-192), Crkvi je ostala nadležnost nad vjeronaukom u smislu da može postavljati katehete, izabrati udžbenike, određivati broj nastavnih sati. Praksa je bila da u pučkim školama vjeronauk predaje župnik, a samostalne katehete imenovala je Zemaljska vlada na prijedlog Duhovnoga stola. Zakon stoga nije bio usmjeren protiv Crkve jer su, primjerice, u svim javnim školama učitelji morali biti one vjeroispovijesti koje je bila većina učenika.

Uoči donošenja zakona u tisku se uvelike pisalo o tome. *Katolički list* jasno je apostrofirao negativan stav Crkve, a službene *Narodne novine* kao i *Školski prijatelj* te *Narod* pisali su pozitivno o emancipaciji države od Crkve u pitanju obrazovanja. *Obzor* je u početku bio očekivano umjereniji, što možemo rastumačiti još uvijek postojećim utjecajem biskupa Strossmayera. *Učiteljske skupštine* i učiteljska društva (Narodna škola, Hrvatski pedagoško-književni zbor, hrvatsko i slavonsko učiteljstvo) također su podržali progresivnu struju, baš kao što se dalo naslutiti i na sjednici zagrebačke županijske skupštine. Promatrajući javno mišljenje, očito je da su Mažuranić i školska reforma uživali potporu šire javnosti. Očekivano, izostala je potpora Crkve.

Sama saborska debata o Mažuranićevu zakonu pokazala je da su branitelji prava Crkve u manjini. Naime, od devet govornika protiv zakona su bila četvorica, i to svećenici (Vučetić, Lehpamer, Mihalović, Šušaković). Zanimljivo je da su dva svećenika (Jagić i Broz) načelno prihvatila osnovu, a Odžić se nije izjasnio, no prema daljnjim intervencijama očito ju je i on podržao (istaknuo je da nisu svi svećenici zainteresirani za upravu nad školama, stoga ju treba dati samo onim svećenicima koji ju zaslužuju zbog sposobnosti). To svakako valja razmatrati kao rezultat različitih političkih stavova u kleru, koji su opet povezani s nepostojanjem političke stranke isključivo katoličkoga predznaka, zbog čega su svećenici disperzirani unutar postojećih političkih opcija. Da je Crkva imala važan položaj u društvu svjedoče uvodni govori Vladina predstavnika Jurkovića te izvjestitelja saborskoga odbora M. Posilovića, koji su bili oprezni, umjereni i posebice su isticali da se teži daljnjoj suradnji Crkve

i države u „duhu vremena”, što je često isticana sintagma. Upravo je taj „duh vremena” više puta služio kao opravdanje zakona, kao i vjerska ravnopravnost koju je zakon zagovarao.

Svećenik Lehpamer neumorno je pokušavao tijekom generalne i specijalne debate izboriti veća prava Crkve. Njegov je govor u glavnoj debati bio najžustriji, a u specijalnoj debati svojski se trudio zakonu dati konfesionalni karakter s osam prijedloga izmjena. Istovremeno je Rački imao samo jedan, Jagić dva i Odžić jedan ispravak. Specijalna debata također je pokazala da se kod svećenika ne radi o unaprijed dogovorenom djelovanju, nego o osobnim uvjerenjima. Podržavali su samo ono za što su vjerojatno sami držali da treba podržati, a dokaz je činjenica da osam Lehpamerovih prijedloga nije naišlo na potporu drugih svećenika, izuzev jednoga koji je podržao Rački (o nadzoru nad školskim knjigama). Ovdje se nameće pitanje jesu li bili u sabornici jer ne postoje zapisnici sa sjednica s popisom prisutnih zastupnika. Ako pak nisu bili, to bi bilo neodgovorno jer se radilo o važnom pitanju za Crkvu. Istaknuli bismo i prijedlog uvođenja ćirilice u srpskim školskim općinama kao ravnopravnoga nastavnog pisma. Svećenik Vučetić bio je protiv prijedloga, a Odžić ga je svesrdno podržao, prema čemu možemo zaključiti da svećenici doista istupaju kao izabrani zastupnici. Naime u Srijemu, gdje je Odžić izabran, srpsko stanovništvo bilo je u većini, a i sam Odžić smatrao se Srbinom i katolikom.

Premda bismo možda od svećenika kao pripadnika jednoga društvenog staleža očekivali da će barem u pitanjima koja se izravno tiču Crkve te smjeraju umanjiti njezina prava u sabornici djelovati složno i uz prethodni dogovor, toga očito nije bilo. A valja uzeti u obzir i da su možda jednostavno njihova osobna uvjerenja bila različita, neki očito liberalnijih nazora nisu vidjeli ništa loše u novom školskom zakonu. Drugi su pak, poput biskupa Strossmayera, svjesni da je zakon gotova stvar, odbili sjediti u sabornici prilikom njegova raspravljanja i izglasavanja. Svakako valja naglasiti da je Strossmayer bio razočaran prijašnjom kozmetičkom revizijom Nagodbe, zbog čega je odbijao sudjelovati u radu Sabora.

Držimo da je modernizacija i sekularizacija školstva bila pitanje vremena, ali svakako su joj pomogli i nejedinstveni stavovi klera, kao i izostanak organiziranoga vida djelatnosti. Na tom tragu izostala je i zajednička djelatnost episkopa, bar u obliku izjave. Nakon donošenja zakona svojim pojedinačnim poslanicama biskupi su načelno bili protiv emancipacije države od Crkve u školstvu. Biskup Soić bio je pomirljiv, nadbiskup Mihalović ubrzo je počeo poticati svećenstvo na prihvaćanje zakona, biskup Strossmayer nije smatrao zakon dobrim, ali nije bio sklon sukobu, slično kao i biskup Dobrila, koji je pisao protiv zakona ističući pritom važnost vjere. Stoga možemo reći da su se biskupi načelno protivili zakonu, no ne u istoj mjeri i ne s nakanom da potaknu svećenike i vjernike na djelovanje u smislu javnih prosvjeda ili rušenja zakona.

Tijekom saborske debate i nakon donošenja zakona 1874. i 1875. stav Crkve bio je izrazito negativan i svećenstvo je javno prosvjedovalo u člancima u

Katoličkom listu i na održanim sastancima, no ne postoji organizirani oblik djelatnosti. Tako je na koroni u Brdovcu osuđen novi zakon, baš kao i saborsko djelovanje svećenika Jagića, a na tom su tragu sastanci i konferencije održani u Šestinama, Tuhlju, Sisku te krapinskom i novokapelačkom kotaru. U tom se ozračju javila ideja o pokretanju političkoga katoličkog lista i premda se već počelo sakupljati priloge, ta je inicijativa propala, a ostvarena je tek početkom XX. stoljeća unutar Hrvatskoga katoličkog pokreta.

U toj klimi općega neprihvatanja zakona u redovima Crkve ban se u rujnu 1875. obratio (nad)biskupima, očito želeći ublažiti njihov stav i zaoštrenu situaciju, u čemu je i uspio. Od tada je sve izraženiji umjeren stav Crkve, vidljiv na nadbiskupijskoj konferenciji u Zagrebu, koroni u Travniku ili člancima objavljenim u *Katoličkom listu* nakon rujna 1875. godine.

Bilo je svećenika koji su stali u obranu zakona od samoga početka u sabornici, ali i u tisku. Njihovo djelovanje kao i pomirljiviji stav koji postoji od rujna 1875. upućuju na konačno prihvaćanje zakona. Vjerojatno je to značilo prihvatiti nastalu situaciju i nastaviti djelovati unutar granica zakona jer bi daljnje odbijanje zakona moglo dovesti do izolacije i gubitka prava koja su u pitanju obrazovanja ostala Crkvi u Trojednoj Kraljevini, a koja nisu bila zanemariva. Pogotovo u usporedbi s drugim zapadnoeuropskim zemljama te posljedicama *Kulturkampf*a koji je zahvatio njemačke zemlje i njihove susjede, jasno je da je u Trojednoj Kraljevini Crkvi ostao mnogi bolji položaj. Zanimljivo je da tiskovine nekoliko godina nakon donošenja zakona konstatiraju da se njime nije ništa pomaknulo nabolje, a tiskovine koje o tome pišu nisu katoličke provenijencije (*Napredak*, *Obzor*), osim *Hrvatskoga učitelja*, sklonog Crkvi. Deset godina nakon donošenja zakona osjećaju se blage reperkusije jer su svećenici apstinirali od službi mjesnih nadzornika, a to je izazvalo velike probleme u ruralnim sredinama, gdje nije bilo odgovarajućih ljudi koji bi ih zamijenili.

Zaključno možemo istaknuti da je zakon o školstvu, kao i druge Mažuranićeve reforme, pratio korak s vremenom i europskim zbivanjima. Sekularizacija, odnosno (potpuno) odvajanje države i Crkve do kojega dolazi u sklopu širenja liberalizma u drugoj polovini XIX. stoljeća, izuzev toga školskog zakona i zakona o ravnopravnosti Židova donesenog godinu prije, u Trojednoj Kraljevini nije se dogodilo. Crkva nije imala drugih „prijetnji” za svoja stogodišnja prava (matične knjige, nadležnost nad brakovima, uvođenje rastave) kao drugdje, što je dokaz duboke uključenosti Crkve u politički, kulturni i javni život, ali i posljedica nedovršene nacionalne integracije kao preduvjeta za kasnije reforme u smjeru modernizacije. Premda je stav Crkve nakon donošenja zakona bio negativan, već od rujna 1875. postaje pomirljiv. Svećenstvo nastavlja djelovati u javnom životu i politici stranačkim i saborskim radom. Stoga možemo reći da dubljih posljedica zakona za odnose Crkve i države nije bilo, izuzev dijela razočaranih svećenika koji su odbijali službe mjesnih školskih nadzornika. S druge strane školski je zakon jasan primjer različitih političkih opredjeljenja među svećenstvom u Trojednoj Kraljevini i nepostojanja organiziranoga rada čak ni onda kada su prava Crkve ugrožena, što opet

možemo opravdati time da i nisu bila ozbiljnije ugrožena, nego se postupalo u „duhu vremena”.

Objavljeni izvori i tisak

Dnevnik Sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu god. 1861. Zagreb, 1862.

Dnevnik Sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu godine 1868. – 1871. Zagreb, 1884.

Hrvatski učitelj (Zagreb), 1877-1879.

Napredak (Zagreb), 1871-1876.

Narod (Zagreb), 1873.

Narodne novine (Zagreb), 1865, 1869-1875.

Novi Pozor (Beč), 1867.

Obzor (Zagreb), 1871, 1874, 1879.

Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije god. 1872/5., sv. I i II. Zagreb: Tisak Lav. Hartmana i družbe, 1875.

Saborski spisi sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od godine 1867. – 1870. Zagreb: Tisak Kralj. zemaljske tiskare, 1905.

Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju godina 1874., komad 20. Zagreb: Tiskara Narodnih novina, 1875.

STROSSMAYER, Josip Juraj. „Okružnica od 1. listopada 1875.”. *Glasnik biskupije Djakovačko sriemske* 3 (1875), br. 21: 185-190.

STROSSMAYER, Josip Juraj. „Okružnica od 13. travnja 1877.”. *Glasnik biskupije Djakovačko sriemske* 5 (1877), br. 9: 62-66.

STROSSMAYER, Josip Juraj. „Okružnica od 11. studenog 1878.”. *Glasnik biskupije Djakovačko sriemske* 6 (1878), br. 23: 191-192.

STROSSMAYER, Josip Juraj. „Okružnica od 15. veljače 1879.”. *Glasnik biskupije Djakovačko sriemske* 7 (1879), br. 3: 31-36.

Školski prijatelj (Zagreb), 1870.

Zagrebački katolički list / Katolički list (Zagreb), 1869, 1871-1872, 1874-1877, 1886.

Literatura

ARTUKOVIĆ, Mato. *Srbi u Hrvatskoj (Khuenovo doba)*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2001.

BIOČIĆ, Ana. *Svećenici u politici. Djelovanje katoličkih svećenika u Hrvatskom saboru 1868. – 1871.* Zagreb: Kršćanska sadašnjost [u tisku].

BOHIGAS MAYNEGRE, Jordi. „Science and Religion in 19th century Europe: some considerations”. *Catalan International View* (2010), br. 10: 72-75.

CECIĆ, Vinko. „Rimokatolička crkva u hrvatskom društvu 1861-1869”. *Republika* 10 (1954), br. 11/12: 908-927.

CUVAJ, Antun, prir. i ur. *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. 6. Zagreb: Tisak Kr. zemaljske tiskare, 1911.

ČEČATKA, Antun. *Viđenje Crkve J. J. Strossmayera (1815. – 1905.). Perspektive jedinstva sa slavenskim pravoslavnim crkvama*. Đakovo: Teologija, 2001.

FRANKOVIĆ, Dragutin, ur. *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1958.

GAČINA ŠKALAMERA, Sonja. „Zakon o pučkim školama i preparandijama u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine”. *Anali za povijest odgoja* 13 (2014): 99-133.

GELLNER, Ernest. *Nacije i nacionalizam*. Zagreb: Politička kultura, 1998.

GROSS, Mirjana. „Zakon o osnovnim školama 1874. i srpsko pravoslavno školstvo”. U: *Zbornik radova o povijesti i kulturi srpskog naroda u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj*, knj. 1, ur. Dušan Čalić. Zagreb: JAZU, 1988, 75-117.

GROSS, Mirjana; SZABO, Agneza. *Prema hrvatskome građanskom društvu*. Zagreb: Globus, 1992.

HARTMANN, Stjepan. *Školski zakon od 14. listopada 1874. i od 31. listopada 1888. ili školsko pitanje u nas*. Zagreb: Tisak Dioničke tiskare, 1893.

HASELSTEINER, Horst. *Ogledi o modernizaciji u Srednjoj Europi*. Zagreb: Naprijed, 1997.

HEILBRONNER, Oded. „The Age of Catholic Revival”. U: *A Companion to Nineteenth-Century Europe 1789-1914*, ur. Stefan Berger. Oxford: Blackwell, 2006, 236-247.

HORBEC, Ivana; MATASOVIĆ, Maja; ŠVOGER, Vlasta (prir.). *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj. Zakonodavni okvir*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017. Pristup ostvaren 26. 11. 2018. <http://histedu.isp.hr/objavljena-i-knjiga-grade-od-protomodernizacije-do-modernizacije-skolstva-u-hrvatskoj-i-zakonodavni-okvir/>.

HORBEC, Ivana; ŠVOGER, Vlasta. „Početak modernog srednjeg školstva u Habsburškoj Monarhiji: Nastavni plan za gimnazije (1849.)”. *Anali za povijest odgoja* 10 (2011): 7-182.

HOŠKO, Franjo Emanuel. *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002.

HOŠKO, Franjo Emanuel. *Slavonska franjevačka učilišta*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2011.

HOŠKO, Franjo Emanuel; KORADE, Mijo. „Školstvo i crkveni redovi”. U: *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost*, sv. 3: *Barok i prosvjetiteljstvo (XVII-XVIII. stoljeće)*, ur. Ivan Golub. Zagreb: Školska knjiga; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2003, 187-202.

ILIĆ, Drago. „Tematika školstva i vjeronauka u okružnicama i poslanicama biskupa Strossmayera”. *Crkva u svijetu* 49 (2014), br. 1: 106-125.

IVELJIĆ, Iskra. „Kontrolirana modernizacija za banovanja Ivana Mažuranića”. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 48 (2016), br. 1: 313-328.

KORADE, Mijo. „Isusovačko prosvjetiteljsko djelovanje u Hrvatskoj”. U: *Uloga Katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva*, ur. Marko Pranjić, Nedjeljko Kujundžić i Ivan Biondić. Zagreb: Hrvatska akademija odgojnih znanosti, 1994, 73-84.

KORADE, Mijo; ALEKSIĆ, Mira; MATOŠ, Jerko. *Isusovci i hrvatska kultura*. Zagreb; Beč: Hrvatski povijesni institut u Beču, 1993.

KUŠLAN, Dragojlo; ŠUHAI, Mirko, ur. *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861.*, sv. 1: *Zaključci saborski*. Zagreb: Narodna tiskara Dra. Ljudevita Gaja, 1862.

McLEOD, Hugh. *Secularisation in Western Europe, 1848-1914*. New York: St. Martin's, 2000.

McMANNERS, John. *European History 1789-1914. Men, Machines and Freedom*. New York: Harper Torchbooks, 1969.

MILLER, Nick. *Between Nation and State. Serbian Politics in Croatia Before the First World War*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1997.

MODRIĆ-BLIVAJS, Dunja. „Utjecaj školskog zakonodavstva na razvoj školstva u Bansknoj Hrvatskoj od 1774. do 1850. godine”. *Povijesni prilozi* 23 (2007), br. 32: 209-221.

PAVIĆ, Matija; CEPELIĆ, Milko. *Biskup Josip Juraj Strossmayer*. Đakovo: Nadbiskupski ordinarijat Đakovo, 1994 [reprint izdanja iz 1900.].

PLEVNJAK, Fran. *Prilozi za kulturnu povijest hrvatskog svećenstva*. Zagreb: Kr. zemaljska tiskara, 1910.

PRANJIĆ, Marko; KUJUNDŽIĆ, Nedjeljko; BIONDIĆ, Ivan, ur. *Uloga Katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva*. Zagreb: Hrvatska akademija odgojnih znanosti, 1994.

PRICE, Roger. *A Social History of Nineteenth-Century France*. New York: Holmes & Meier, 1987.

RADENIĆ, Andrija. *Istoriografski doprinosi. Rasprave i osvrti 2*. Beograd: Cicero, 1999.

RAGUŽ, Mirko. „Zakon od 14. listopada 1874. godine ob ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji”. *Senjski zbornik* 37 (2010), br. 1: 87-97.

RÉMOND, René. *Religion and Society in Modern Europe*. Prev. Antonia Nevill, ur. Jacques le Goff. Oxford: Blackwell, 1999.

RUMENJAK, Nives. *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspon i pad Srpskoga kluba*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2005.

RUMENJAK, Nives. *Srpski zastupnici u Banskoj Hrvatskoj. Okvir za kolektivnu biografiju 1881. – 1892.* Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2003.

SLIŠKOVIĆ, Slavko. „Strossmayer, Crkva i liberalizam”. U: *Zbornik 7. i 8. Strossmayerovih dana*, ur. Ivica Mandić. Đakovo: Grad Đakovo, 2011, 57-76.

ŠIŠIĆ, Ferdo, ur. *Korespondencija Rački – Strossmayer. Knjiga prva.* Zagreb: JAZU, 1928.

ŠVOGER, Vlasta. „Biskup Josip Schrott – čovjek izvan struje”. *Croatia Christiana Periodica* 36 (2012), br. 70: 105-116.

ŠVOGER, Vlasta. „O temeljima modernoga školstva u Habsburškoj Monarhiji i Hrvatskoj”. *Povijesni prilozi* 42 (2012), br. 42: 309-328.

ŽUPAN, Dinko. „Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u ‘dugom’ 19. stoljeću”. U: *Temelji moderne Hrvatske. Hrvatske zemlje u „dugom” 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger i Jasna Turkalj. Biblioteka Povijest Hrvata, sv. VI, ur. Zoran Ladić. Zagreb: Matica hrvatska, 2016, 273-308.

ŽUPAN, Dinko. „Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji (1875. – 1885.)”. *Scrinia Slavonica* 2 (2002), br. 1: 277-292.

SUMMARY

Catholic Priests and the Liberalisation of the School System in the Triune Kingdom in 1874

The second half of the 19th century was marked by the secularisation of the school system, which was present in most European countries, including the Triune Kingdom. However, there were no other “threats” to the Church’s historical rights (registers, jurisdiction over marriages, the introduction of divorces) as was the case elsewhere, which is proof of the Church’s deep involvement in political, cultural, and public life, but is also the consequence of unfinished national integration as a precondition for later reforms in the spirit of modernisation. Since there was no conflict between liberals and representatives of the Catholic Church in the Triune Kingdom, it is unsurprising that only two laws that tended towards reducing the competences of the Catholic Church in the spirit of modernisation were enacted during the “Long 19th Century”. One of them was the so-called Mažuranić School Law of 1874. Much was written in the press about this law as it was about to be introduced – most comments were positive, save those of the *Katolički list* (Catholic Paper), which was of Church provenance. Teachers’ assemblies and associations also supported the reform and modernisation of the education system. It is therefore apparent that Mažuranić and the school reform enjoyed the support of the broader public, save for the Church.

The parliamentary debate on Mažuranić’s law showed that those defending the rights of the Church were in the minority. Namely, out of nine members who spoke then, four were against the law, all of them priests (Vučetić, Leh-pamer, Mihalović, Šušković). Two priests (Jagić and Broz) generally accepted the draft of the law, while Odžić didn’t express an opinion, although later interventions show that he, too, eventually supported the draft. This should be viewed as the result of differing political stances among the clergy, which were linked to the lack of a political party representing exclusively Catholic interests – this meant that priests were dispersed among existing political options. The introductory speeches by government representative Jurković and parliamentary committee rapporteur Posilović attest to the important role of the Church in society – they were cautious, mild, and specifically highlighted that the goal was to secure the further cooperation between Church and state according to “the spirit of the times”. We believe that the modernisation of the school system was a matter of time, but it was certainly helped by the lack of unified opinions among the clergy as well as the lack of their organised activity. Coordination of the activity of the bishops was also lacking, at least regarding statements. Even though the stance of the Church after the law was enacted was negative, already in September 1875 it became accepting. The clergy continued to be active in public life and politics through party and parliamentary work. Therefore, we can see that the law did not have deeper consequences regarding the relations between the Church and the state, save

for the disappointment of a number of priests, who refused to take up the positions of local school superintendents. On the other hand, the School Law is a clear example of the differing political affiliations of the clergy in the Triune Kingdom and the fact that there was no organised activity even when the rights of the Church were threatened, although this could be a result of the fact that none of these threats were serious.

Key words: 19th century; history of education; Catholic Church; modernisation; the School Law of 1874